

FATIK

38ste jaargang • oktober-november-december 2021 • nr. 172
 Driemaandelijks uitgave
 FATIK is een uitgave van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

Inhoud

Editoriaal	3
• Chronisch veranderen? Regelgeving in de strafuitvoering anders bekeken
<i>Luc Robert</i>	
Artikel	5
• Naar een queer penologie?
Aandacht voor lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender en intersekse personen in gevangenisonderzoek
<i>Aurore Vanliefde</i>	
• Gender-binaire tralies: een kwalitatief-exploratief onderzoek naar de ervaringen en uitdagingen van transgender personen in detentie
<i>Davo Maras, Joz Motmans & Freya Vander Laenen</i>	
Getuigenis	29
• Justitieel Welzijnswerk en het 0800-nummer: een verhaal vanuit de praktijk
<i>Tinneke Voets</i>	
Ook dat nog	36
• Recht op onderwijs in de gevangenis
<i>Jana Robberechts</i>	

Afgiftekantoor: 9000 Gent Nieuwevaart
 Bg FATIK PA3A9109

Afzendadres: Liga voor Mensenrechten
 Gebroeders De Smetstraat 75
 9000 Gent

V.U.: Kati Verstrepen
 Gebroeders De Smetstraat 75
 9000 Gent

LIGA VOOR
 MENSENRECHTEN

WWW.MENSENRECHTEN.BE

Colofon

FATIK

Tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen
Verschijnt vier keer per jaar
38ste jaargang
oktober-november-december 2021, nr. 172

ISSN 0772-5167

Redactie

Hoofdredactie: Luc Robert
Eindredactie: Lars Breuls
Redactie: Chris Hermans, Jürgen Millen, Olivia
Nederlandt, Neil Paterson, Koenraad Polfliet,
Freya Vander Laenen, An-Sofie Vanhouche

Abonnement op FATIK?
Surft naar fatik.mensenrechten.be
Of bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw.
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09/223.07.38
e-mail: info@mensenrechten.be
website: <https://mensenrechten.be>

Redactionele samenwerking en disclaimer

FATIK publiceert wetenschappelijke artikels
over de evoluties en praktijken op het
vlak van strafbeleid en gevangeniswezen.
Daarnaast is er ruimte voor ervaringsverhalen,
boekbesprekingen en interviews.

Voor publicatie aangeboden teksten mogen
rechtstreeks naar de redactie
(Lars.Breuls@vub.be) worden gestuurd.
Wetenschappelijke artikelen worden
vervolgens onderworpen aan een nauwgezet
peer-reviewproces, waarbij minstens twee
leden van de redactie gespecialiseerd in de
thematiek de ingezonden bijdrage beoordelen
op de wetenschappelijke onderbouwing.
Daarbij wordt erover gewaakt dat de inbreng
van een reviewer extern aan de auteur
en diens eventuele onderzoeksgroep
gegarandeerd is. Andere bijdragen worden
ook becommentarieerd in de redactie, waarna
aanpassingen gesuggereerd kunnen worden.

Jaarabonnements tijdschriften

Abonnement op Tijdschrift voor
Mensenrechten: €35
Abonnement op Fatik, tijdschrift voor
Strafbeeld en Gevangeniswezen: €40
Abonnement op beide tijdschriften: €70
Steunabonnement op beide tijdschriften: €96

rek.nr. BE34 0011 2701 3290

Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

FATIK online

Je kan FATIK online raadplegen. De laatste vier
nummers zijn enkel beschikbaar voor abonnees.
Vraag een login via fatik@mensenrechten.be.
Surf naar fatik.mensenrechten.be.

© Niets uit deze publicatie mag worden veeelvoudigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers
of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudstafel

Editoriaal

3

**Chronisch veranderen? Regelgeving in de strafuitvoering anders
bekeken**

Luc Robert

Artikel

5

**Naar een queer penologie?
Aandacht voor lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender
en intersekse personen in gevangenisonderzoek**

Aurore Vanliefde

**Gender-binaire tralies: een kwalitatief-exploratief onderzoek naar de
ervaringen en uitdagingen van transgender personen in detentie**

Davo Maras, Joz Motmans & Freya Vander Laenen

Getuigenis

29

**Justitieel Welzijnswerk en het 0800-nummer:
een verhaal vanuit de praktijk**

Tinneke Voets

Ook dat nog

36

Recht op onderwijs in de gevangenis

Jana Robberechts

Chronisch veranderen? Regelgeving in de strafuitvoering anders bekeken

Inleiding: de bril waarmee we kijken, bepaalt wat we zien

Dit is mijn laatste editoriaal als redactielid van FATIK. Na ca 18 jaren als redactielid, waarvan 6 jaren als hoofdredacteur, is het tijd voor vernieuwing en verjonging.

De afgelopen jaren is mijn aandacht verschoven richting ontwikkelings- en levensloopcriminologie – in het Engels *developmental and life course criminology*, kortweg DLC criminologie. Ontwikkelings- en levensloopcriminologie focust op “the development of offending and antisocial behavior, risk and protective factors for offending, the effects of life events on the course of development of offending, and the transmission of offending from one generation to the next”, waarbij het gaat over het ganse leven van een betrokkene “from the womb to the tomb”.¹ Een dergelijk perspectief is ook al toegepast op criminologen² en op de criminologie als discipline zelf³.

Die blik is wat anders dan de gebruikelijke penologische bril om te kijken naar wat er gebeurt, maar leent zich hier goed om één van de evoluties in die 18 jaren te capteren. Dat is meteen mijn doel voor dit editoriaal: ik kijk met een DLC bril naar regelgeving in de strafuitvoering.

De ontwikkelingstaxonomie van Moffitt

Eén van de meest gekende theorieën is in dat verband de ontwikkelingstaxonomie van Terrie Moffitt. Ze identificeerde oorspronkelijk twee grote ontwikkelingstrajecten in delinquent gedrag. Eén traject omvat volgens haar oorspronkelijke analyse zo’n 90 à 95% van alle delinquenten: jongeren beginnen op een vrij jonge leeftijd met het plegen van delicten, pieken in de adolescentie of jongvolwassenheid en stoppen dan met hun delinquent gedrag (*desistance*). Hun gedrag kan omschreven worden als antisociaal gedrag dat beperkt blijft tot de adolescentie (*adolescence-limited antisocial behavior*). De andere groep jongeren stelt al van zeer jonge leeftijd probleemgedrag, begint zowaar nog wat vroeger met het plegen van delicten en blijft echter ook na de adolescentie en jongvolwassenheid aan vrij hoge frequentie delinquent gedrag vertonen, tot op latere leeftijd. Dit zijn jongeren in een levenslooppersistent delinquent traject (*life-course persistent antisocial behavior*), zeg maar de chronische delinquenten, die volgens Moffitt zo’n 5 à 10% van alle delinquenten uitmaken.⁴

Overheen de tijd heeft Moffitt haar taxonomie bijgesteld. Eén van de andere groepen is die van de *abstainers*, mensen die nooit delinquent gedrag plegen. Nog een andere groep is die van jongeren die op het eerste gezicht in een persistent delinquent traject lijken terecht te komen in de zeer jonge jaren, maar die zich toch tijdens de adolescentie op één of andere manier herpakt hebben en dat op een vrij spontane manier. Volgens Moffitt persisteert deze groep wel overheen de levensloop, maar dan veel minder frequent dan vermoed kan worden op basis van hun jonge jaren – ze omschrijft hen als de *low-level chronics*.

Een wettest zonder wetswijzigingen kan als *abstainer* gezien worden, terwijl een wet met veel wetswijzigingen in de beginperiode, gevolgd door enige stabiliteit en weinig of geen bijkomende veranderingen, eerder onder de noemer van *adolescence-limited* kan vallen, daar waar wetgeving die constant wetswijzigingen ondergaat, een *chronic* is. Een wet die eerst veel wijzigt, daarna lange tijd niet meer, om dan na een tijdsinterval van meerdere jaren terug één of enkele wetswijzigingen te ondergaan, lijkt dan weer sterk op een *low-level chronic*.⁵

Prospectief longitudinaal onderzoek

Moffitt en anderen in DLC criminologie puren veel inzichten uit prospectief longitudinaal onderzoek. Prospectief betekent dat het onderzoek gericht is op de toekomst, in tegenstelling tot retrospectief onderzoek dat beperkt blijft

- 1 D.P. Farrington, L. Kazemian en A.R. Piquero, “Preface”, in D.P. Farrington, L. Kazemian en A.R. Piquero (Eds.), *The Oxford Handbook of Developmental and Life-Course Criminology*, Oxford, University Press, 2019, xiii.
- 2 Meer bepaald op het strafsociologische denken van David Garland, John Pratt, Loïc Wacquant en Hans Boutellier, de ‘life course’ van enkele ‘career criminologen’, zo omschreef de vorige hoofdredacteur van FATIK Tom Daems zijn opzet. Zie T. Daems, *Making Sense of Penal Change*, Oxford, University Press, 2009, in het bijzonder pp. 10-15.
- 3 J.H. Laub, “The life course of criminology in the United States: The American Society of Criminology 2003 presidential address”, *Criminology* 2004, 1-26.
- 4 T.E. Moffitt, “Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy”, *Psychological Review* 1993, 674-701.
- 5 T.R. McGee en T.E. Moffitt, “The Developmental Taxonomy”, in D.P. Farrington, L. Kazemian en A.R. Piquero (Eds.), o.c., 2019, 149-158.

tot een terugblik naar het verleden. De onderzoeker volgt actief onderzoeksobjecten en hun ontwikkeling op, waarbij meermaals (op zijn minst twee keer) data wordt verzameld. Longitudoonaal verwijst naar een lange duur van het onderzoek. De meest bruikbare en interessante inzichten in DLC criminologie komen uit zo'n langdurige opvolging van personen. In 2017 identificeerden onderzoekers niet minder dan 55 dergelijke studies, waarvan geen enkele in België.⁶ Ik rapporteer hier over mijn eigen prospectieve longitudinale opvolging van enkele wetten in de strafuitvoering, te beginnen vanaf mijn aantreden in de redactie van FATIK in 2004 tot en met vandaag, ca 18 jaar later (14 december 2021). De regelingen van de interne en externe rechtsposities van gedetineerden zijn mijn 'onderzoeksobjecten'. De voornaamste twee wetten betreffen de basiswet van 12 januari 2005⁷ en de wet externe rechtspositie van 17 mei 2006⁸.

De ontwikkelingscurve van twee wetten

Beide wetten hebben gedurende lange tijd in de juridische conceptiekamer gezeten, vooraleer ze uiteindelijk als wetteksten in het Belgisch Staatsblad gepubliceerd werden – hun geboorte. Wie vertrouwd is met die voorgeschiedenis, weet dat ze ook samenhangen en teruggaan naar het voorbereidende werk van prof. Lieven Dupont, gevolgd door twee expertcommissies. Meteen lijkt de WERV op een traject van een *chronic* terecht te komen, met 7 wetswijzigingen in de eerste 4 jaren na publicatie. In 2010 en 2011 waren er geen wijzigingen (in DLC terminologie is dit een periode van *intermittency*, een tijdelijke onderbreking in de criminele carrière), maar in 2012 waren er dan ineens niet minder dan 5 wijzigingen. Vanaf dan is er elk jaar wel minstens één wijziging geweest. Op het ogenblik van schrijven telt de WERV 34 wetswijzigingen. De WERV lijkt daarmee te persisteren in wetswijzigingen – een wet die chronisch aan veranderingen onderhevig is. De invrijheidstelling van veroordeelden blijft een heikel thema, niet alleen omwille van politieke beloften (het uitvoeren van korte straffen voorop), maar ook omdat de terugkeer van veroordeelden naar de samenleving veel emoties blijft oproepen, wat een dergelijke *reglementitis* in de hand werkt. Denk maar aan 2012, waarbij de voorwaardelijke invrijheidstelling van de ex van Dutroux de publieke en politieke gemoederen danig verhitte (en leidde tot meerdere wetswijzigingen). Voor de basiswet geldt een ietwat ander traject. In de ca 17 jaren dat de basiswet bestaat, zijn er 7 jaren zonder wetswijziging. Nochtans begon de basiswet ook meteen met twee wetswijzigingen in de eerste paar jaren dat ze het licht zag. Alles leek te wijzen op een traject van een *chronic*, maar al snel bleek dat de basiswet geregeld periodes van stabiliteit kent, gevolgd door enkele wijzigingen. De basiswet gevangeniswezen telt in totaal 15 wetswijzigingen. De interne rechtspositie van gedetineerden lijkt daarmee minder een speelbal van publieke emoties dan de externe rechtspositie, maar 15 wetswijzigingen op ca evenveel jaren lijkt te wijzen op een *low-level chronic*, een wetgeving die chronisch, doch aan een lagere frequentie, veranderd wordt. Het beroert maatschappelijk minder de publieke en politieke gemoederen dat er iets achter de tralies gebeurt, zolang het maar achter diezelfde tralies blijft, zo zou men cynisch kunnen vermoeden.

Afsluitend

Ik beperk me hier omwille van plaatsgebrek tot het aantal wetswijzigingen, niet tot de aard ervan, maar dat is ook belangrijk. Net zoals een winkeldiefstal niet even ernstig is als een overval, verkrachting of levensdelict, is een kleine technische aanpassing van een andere orde dan een inhoudelijk grondige wijziging van een wet. Misschien is wat er gebeurt met deze wetten deels eigen aan de beladen sfeer van de strafuitvoering, waarin hervorming een constante is. Anderzijds kan wat er in de strafuitvoering plaatsvindt, ook een (uitvergroete) uiting zijn van een breder probleem. De Leuvense rechtssocioloog Luc Huyse sprak in dat verband ooit van 'juridische diarree', één van de aandoeningen van onze rechtsstaat.⁹ Zoals bij delinquenten is het belangrijk dat bij wetten ook interventies bestaan die beschermen tegen een chronisch veranderingstraject – een juridisch middel tegen *reglementitis*.¹⁰ Een kritische monitoring van penitentiaire ontwikkelingen blijft broodnodig om ontsporingen te helpen voorkomen of publiekelijk aan de kaak te stellen. De redactie van FATIK, met de nieuwe hoofdredacteur Lars Breuls voorop, zal hierbij een belangrijke rol spelen. Ik wens hen daarbij veel succes.

Luc Robert¹¹

6 Zie D. Jolliffe, D.P. Farrington, A.R. Piquero, J.F. MacLeod en S. van de Weijer, "Prevalence of life-course-persistent, adolescence-limited, and late-onset offenders: A systematic review of prospective longitudinal studies", *Aggression and Violent Behavior* 2017, 4-14.

7 Voluit: Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, *BS* 1 februari 2005. Verder: basiswet.

8 Wet 17 mei 2006 betreffende de externe rechtspositie van de veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten, *BS* 15 juni 2006. Verder: WERV.

9 L. Huyse, "Dura lex?", *De Morgen* 1 april 1999.

10 Tot op heden valt het op dat wetten geen grondige evaluatie ondergaan enkele jaren na hun uitrol. Dat kan nochtans, zie bvb. de Canadese *Corrections and Conditional Release Act* (CCRA). Art.233(1) stelt dat "Five years after the coming into force of this Act, a comprehensive review of the provisions and operation of this Act shall be undertaken [...]"; met, in art.233(2), binnen het jaar een rapport aan het parlement "including a statement of any changes" die aanbevolen worden. CCRA, *Statutes of Canada* 1992, c.20.

11 Hoofdredacteur FATIK (tot eind 2021); postdoctoraal onderzoeker, Service de Psychopathologie Légale, Université de Mons; vrijwillig postdoctoraal medewerker, IRCP, UGent; gastonderzoeker NICC. luc.robert@umons.ac.be

Naar een queer penologie?

Aandacht voor lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender en intersekse personen in gevangenisonderzoek

Aurore Vanliefde¹

Discussies rond seksuele oriëntatie en genderidentiteit zijn niet langer weg te denken uit het maatschappelijke debat. Regelmatig komen er feiten aan het licht van geweld tegen holebi's, anti-LHBT-campagnes en -uitspraken, ... Ook items zoals pride-evenementen, discussies over adoptie bij holebi's en de representatie van transgender personen banen zich een weg in de media. Dergelijke nieuwsfeiten zorgen voor aandacht voor LHBTI-thematieken in het publieke en het politieke debat, maar ook in het wetenschappelijk veld. Met het ontstaan van de 'queer criminologie' is er in het afgelopen decennium steeds meer aandacht gekomen voor LHBTI personen in criminologisch onderzoek.

Dit artikel gaat in op de toenemende aandacht voor LHBTI personen in de criminologie en de penologie. Eerst wordt de aandacht voor LHBTI (of queer) personen in de criminologische wetenschappen geschetst. Doorheen de geschiedenis van de discipline heeft criminologie namelijk ook bijgedragen aan het labelen van LHBTI personen als 'deviant', terwijl LHBTI personen nu vaak als een kwetsbare groep worden gezien. Ten tweede gaat dit artikel in op wat we wel (en niet) weten over LHBTI personen in de gevangenis. Tot slot wordt er gekeken naar de implicaties van queer criminologie en de empirische kennis over LHBTI personen in detentie voor de toekomst van gevangenisonderzoek. Hoe ziet een LHBTI-gevoelige penologie eruit? Vooraleer we op deze onderwerpen ingaan, worden enkele sleuteltermen toegelicht.

LHBTI-wat?

Het letterwoord 'LHBTI' staat voor lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender en intersekse personen. Deze term is een paraplu-begrip voor een brede groep van personen met eigen ervaringen en noden. Hieronder wordt elk onderdeel van het letterwoord besproken aan de hand van de concepten 'seksuele oriëntatie' en 'genderidentiteit'.

Seksuele oriëntatie duidt op de romantische en/of seksuele aantrekking van een persoon tot andere personen van hetzelfde geslacht/gender en/of een ander geslacht/gender. Mannen die zich aangetrokken voelen tot vrouwen, en vrouwen tot mannen, worden hetero(seksueel) genoemd. Heteroseksualiteit is nog steeds de huidige maatschappelijke norm (heteronormativiteit). Ondanks ontwikkelingen die streven naar een evenwaardige behandeling van niet-heteroseksuele mensen en hetero's, is de gangbare verwachting dat mensen een man-vrouwrelatie zullen hebben en dat ze traditionele genderrollenpatronen zullen volgen. Personen die een andere seksuele oriëntatie hebben, worden holebi's genoemd. Holebi staat voor homoseksueel (man x man), lesbisch (vrouw x vrouw) en biseksueel (romantische en/of seksuele aantrekking tot mannen en vrouwen, of meerdere genderidentiteiten).²

Genderidentiteit duidt op de persoonlijke interne beleving van gender (de eigenschappen, gedragingen en rollenpatronen die maatschappelijk aan 'man' en 'vrouw' worden toegekend). Genderidentiteit heeft dus betrekking op het gender waarmee een persoon zich identificeert en komt niet altijd overeen met de biologische sekse die een persoon toegewezen kreeg bij de geboorte o.b.v. geslachtskenmerken. Personen bij wie de genderidentiteit niet overeenstemt met de biologische sekse, worden transgender (afgekort: 'trans') personen genoemd. Trans personen die een zeer ernstige spanning ervaren tussen hun ervaren gender en hun lichaam (d.i. genderdysforie), kunnen via hormoontherapie of chirurgische ingrepen hun lichaam beter laten overeenkomen met hun genderidentiteit. Dit is echter geen noodzaak: trans personen zijn ook trans zonder veranderingen aan hun lichaam. Hoe personen zich uiterlijk vertonen aan de buitenwereld (via kledij, make-up, haartooi, lichaamshouding, manier van spreken en bewegen) wordt genderexpressie genoemd. Personen waarvan de genderidentiteit wél overeenstemt met de biologische sekse, worden cisgender (afgekort: 'cis') personen genoemd. Ook dit is de maatschappelijke

1 Doctoraatsonderzoeker (FWO Vlaanderen; 11K1621N) verbonden aan het Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC) van de KU Leuven.

2 Dit is een zeer eenvoudige weergave van seksuele oriëntatie. Er bestaan nog tal van andere oriëntaties en nuances binnen elke term. Geïnteresseerden kunnen de woordenlijst van çavaria raadplegen: <https://www.cavaria.be/woordenlijst>.

norm (cisnormativiteit). Binnen de cisnormatieve gedachte wordt gender bovendien opgevat als een dichotomie (man – vrouw, zonder variatie hiertussen). Personen die zich echter niet volledig als man of volledig als vrouw identificeren, kunnen zich identificeren als non-binair (zich niet herkennen in de binaire opdeling van gender), genderfluïde (veranderende genderidentiteit doorheen de tijd) of genderqueer (parapluterm voor personen die zich niet kunnen vinden in een vast en binair begrip van gender). Dit is niet te verwarren met intersekse personen. Waar genderidentiteit betrekking heeft op de interne beleving van gender, heeft intersekse te maken met uiterlijke biologische geslachtskenmerken. Intersekse personen zijn namelijk geboren met ambigue geslachtskenmerken: zij situeren zich biologisch ergens tussenin op het geslachtskenmerkspectrum door natuurlijke variatie.

Het acroniem 'LHBTI' is een verkorte versie van andere letterwoorden zoals 'LHBTIQ', 'LHBTQIA+' en andere variaties. Binnen deze langere acroniemen staat de 'Q' voor 'queer' or 'questioning'. 'Queer' kan verschillende betekenissen hebben. Soms wordt het gebruikt om naar de brede groep van LHBTIQ personen te verwijzen. Vaak wordt het echter gebruikt om mensen aan te duiden die zich niet identificeren met heteronormatieve en cisnormatieve sociale normen en/of die sociale normen rond seksuele oriëntatie, genderidentiteit, en de man-vrouw dichotomie actief in vraag stellen (vandaar ook 'questioning'). 'Queer' wordt ook gebruikt door mensen die zich niet identificeren met labels als 'lesbisch', 'homoseksueel' of 'transgender'.

LHBTIQ personen vormen dus een zeer heterogene groep met uiteenlopende persoonlijke ervaringen en noden. De verschillende categorieën worden vaak samen besproken in de literatuur, maar het blijft belangrijk om voldoende aandacht te hebben voor de verschillen tussen de categorieën en tussen personen onderling. Ondanks deze individuele verschillen, staat het vast dat LHBTIQ personen bijzonder kwetsbaar zijn voor discriminatie en geweld omwille van hun genderidentiteit en/of seksuele geaardheid.³ Deze kwetsbaarheid is niet inherent aan LHBTIQ personen

in se, maar moet begrepen worden binnen de contexten (vb. gevangenissen) waar homofobie en transfobie voorkomen.⁴ Naast seksuele oriëntatie en genderidentiteit, zijn er andere persoonlijke kenmerken (vb. leeftijd, beperking, etniciteit, opleidingsniveau,...) die kunnen bijdragen tot een verhoogde kwetsbaarheid aan discriminatie en geweld.⁵

Queer criminologie

De aandacht voor de thematieken van seksuele oriëntatie en genderidentiteit heeft in de jaren 1990 aanleiding gegeven tot het ontstaan van een specifieke tak van kritische theorie: *queer theory*. *Queer theory* biedt een filosofische en sociologische lens om maatschappelijke normen en machtsdynamieken te bestuderen, bevragen en bekritisieren, voornamelijk vanuit de concepten van gender en seksualiteit.⁶ De term 'queer' verwijst hier naar het 'kritisch in vraag stellen' van maatschappelijke normen en binaire opdelingen rond seksualiteit, geaardheid en genderrollen. *Queer theory* heeft ook invloed gehad op de criminologie: zo kent het einde van de jaren 1990 tevens de geboorte van een nieuwe subdiscipline, nl. queer criminologie.

Aandacht voor LHBTIQ personen in de criminologie, een nieuwe ontwikkeling?

Queer criminologie is een recente tak van de kritische criminologie die zich toespitst op de interacties van LHBTIQ personen en het strafrechtelijke systeem in brede zin (van criminalisering tot contacten met politie, rechtbanken, het brede strafapparaat, ...), en het in vraag stellen van het strafrechtelijke systeem en criminologische kennis vanuit een queer lens.⁷ Queer criminologie heeft een dubbel opzet:

1) inzichten uit *queer theory* in criminologisch onderzoek gebruiken en 2) meer aandacht hebben voor de rol van criminologische kennis in het bevestigen van dichotomieën (man – vrouw; heteroseksualiteit – homoseksualiteit) en van wat maatschappelijk als 'deviant' wordt gezien.⁸

Hoewel queer criminologie een redelijk recente

3 J.-S. BLANC, *La prise en charge des personnes LGBTIQ+ en détention*, Fribourg, CSCSP, 2021, 24 p.; A.T. SAUER en A. PODHARA, "Sexual orientation and gender identity in human rights impact assessment", *Impact Assessment and Project Appraisal* 2013, 135-145.

4 J.-S. BLANC, "Minorités sexuelles en détention : de l'invisibilité à la stigmatisation" in N. QUELOZ, T. NOLL, L. VON MANDACH en N. DELGRANDE (eds.), *Vulnérabilité et risques dans l'exécution des sanctions pénales*, Bern, Stämpfli Verlag, 2015, 154.

5 Hierdoor moet er ook voldoende aandacht zijn voor intersectionaliteit: de overlap en interactie van kwetsbaarheden door verschillende kenmerken van een persoon (vb. gender, seksuele geaardheid, etniciteit, geloofsovertuiging, beperking, etc.). Zie K. CRENSHAW, "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine", *University of Chicago Legal Forum* 1989, 139-168; K. CRENSHAW, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity, and Violence Against Women of Color", *Stanford Law Review* 1991, 1241-1300.

6 D.M. HALPERIN, *Saint Foucault: Towards a gay hagiography*, Oxford, Oxford University Press, 1995, 256 p.; A. JAGOSE, *Queer theory*, Melbourne, Melbourne University Press, 1996, 160 p.; N. SULLIVAN, *A critical introduction to queer theory*, New York, New York University Press, 2003, 240 p.

7 C.L. BUIST en E. LENNING, *Queer criminology*, Abingdon, Oxon, Routledge, 2016, 144 p.

8 N. GROOMBRIDGE, "Perverse criminologies: The closet of Doctor Lombroso", *Social and Legal Studies* 1999, 531-548; S. TOMSON, "Was Lombroso a queer? Criminology, criminal justice, and the heterosexual imaginary" in G. MASON en S. TOMSON (eds.), *Homophobic violence*, Annandale, Hawkins Press, 33-35.

ontwikkeling is, is de aandacht voor LHBTIQ personen in de criminologie echter geen nieuw fenomeen. Integendeel: sinds de geboorte van de discipline bestudeerde de criminologie ook holebi's en trans personen, maar heeft ze ook een rol gespeeld in het discrimineren van deze groepen. De positivistische vader van de criminologie, Cesare Lombroso, maakte bijvoorbeeld gebruik van genderstereotypes om homoseksuele mannen ('pederasten') te classificeren als een bijzondere categorie van 'seksueel devianten' criminelen.⁹ Hoewel de 19e-eeuwse theorieën van Lombroso intussen zijn weerlegd, vormt het labelen van LHBTIQ personen als deviant een rode draad doorheen de geschiedenis van de criminologie.¹⁰ Door personen die niet pasten binnen de heteronormatieve en cismnormatieve opvattingen als deviant te labelen, heeft de criminologie als discipline actief bijgedragen tot de discriminatie van LHBTIQ personen.¹¹ Criminologische kennis bood immers het nodige theoretische kader om achterstellende en schadelijke wetgeving en praktijken t.a.v. LHBTIQ personen te legitimeren. De jaren 1970 vormden een kantelpunt in deze dynamiek: vanaf dan verdwijnen LHBTIQ personen grotendeels uit criminologisch onderzoek.¹² Het gebrek aan aandacht voor seksuele oriëntatie en genderidentiteit resulteerde bovendien in een gebrek aan aandacht voor de ervaringen van LHBTIQ personen in Westerse strafrechtssystemen.¹³ In die periode worden LHBTIQ personen steeds minder als 'deviant' bekeken, en komt geleidelijk aan meer aandacht voor deze groep als slachtoffers van homofobe en transfobe haatmisdrijven.¹⁴

De jaren 1990 kenden de geboorte van de queer theory, een sociologische en filosofische kritische theorie die traditionele binaire opvattingen rond seksualiteit, gender en identiteit in vraag stelt. Onder de invloed van auteurs zoals Judith Butle¹⁵, Eve Kosofsky

Sedgwick¹⁶ en Michael Warner¹⁷, begint de term 'queer' zijn ingang te krijgen in het wetenschappelijke discours. Het is dan ook niet toevallig dat we vanaf de jaren 1990 ook de eerste 'queer' criminologische publicaties kunnen terugvinden.¹⁸ Deze publicaties waren oorspronkelijk eerder gericht op victimologische thema's zoals pesten, haatmisdrijven en partnergeweld waar LHBTI personen het slachtoffer van zijn.¹⁹ Het onderwerp van queer criminologisch onderzoek verbreedt over de tijd tot er in het begin van de jaren 2010 een ware publicatieboom in de discipline te onderscheiden valt met handboeken, boekhoofdstukken, thematische afleveringen van tijdschriften die zich als queer criminologisch identificeren.²⁰ Deze veelheid aan publicaties zorgde voor significant meer zichtbaarheid en erkenning van de queer criminologische subdiscipline binnen de (kritische) criminologie.²¹

Drie raakvlakken van queer theory en criminologie

Queer criminologisch onderzoek kent sindsdien een veel bredere waaier aan onderwerpen. Matthew Ball onderscheidt drie raakvlakken tussen *queer theory* en criminologie.²² Op een eerste niveau beschrijft en analyseert queer criminologisch onderzoek criminologische fenomenen of ontwikkelingen binnen het strafrechtstelsel die relevant zijn voor 'queer' (LHBTIQ) personen (vb. geweld en discriminatie tegen LHBTIQ personen). Hierbij wijst 'queer' op een categorie personen die het onderwerp vormen van onderzoek: de brede groep LHBTIQ personen.

Ten tweede maakt queer criminologisch onderzoek gebruik van concepten en kritieken uit *queer theory* om bestaande praktijken binnen het strafrechtstelsel vanuit een andere lens te bestuderen

- 9 J.B. WOODS, "The Birth of Modern Criminology and Gendered Constructions of Homosexual Criminal Identity", *Journal of Homosexuality* 2014, 136-140.
- 10 *Ibid.*; N. GROOMBRIDGE, "Perverse criminologies: The closet of Doctor Lombroso", *Social and Legal Studies* 1999, 531-543; S. TOMSON, "Was Lombroso a queer? Criminology, criminal justice, and the heterosexual imaginary" in G. MASON en S. TOMSON (eds.), *Homophobic violence*, Annandale, Hawkins Press, 33-35.
- 11 M. BALL, *Criminology and Queer Theory*, Londen, Palgrave Macmillan, 2016, 56-58; M. BALL, "What's Queer About Queer Criminology?" in D. PETERSON en V.R. PANFIL (eds.) *Handbook of LGBT Communities, Crime, and Justice*, New York, Springer, 2014, 539-541.
- 12 J.B. WOODS, "The Birth of Modern Criminology and Gendered Constructions of Homosexual Criminal Identity", *Journal of Homosexuality* 2014, 133; J.B. WOODS, "Queering Criminology: Overview of the State of the Field" in D. PETERSON en V.R. PANFIL (eds.), *Handbook of LGBT Communities, Crime, and Justice*, Cham, Springer, 2014, 17-18.
- 13 J.B. WOODS, "The Birth of Modern Criminology and Gendered Constructions of Homosexual Criminal Identity", *Journal of Homosexuality* 2014, 133.
- 14 M. BALL, *Criminology and Queer Theory*, Londen, Palgrave Macmillan, 2016, 54.
- 15 J. BUTLER, *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*, New York, Routledge, 1990, 272 p.; J. BUTLER, *Bodies that matter: on the discursive limits of "sex"*, New York, Routledge, 1993, 256 p.
- 16 E. KOSOFKY SEDGWICK, *Between Men – English Literature and Male Homosocial Desire*, Columbia University Press, New York, 1985, 272 p.; E. KOSOFKY SEDGWICK, *Epistemology of the Closet*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1991, 258 p.
- 17 M. WARNER, *The Trouble with Normal*, New York, The Free Press, 1999, 227 p.
- 18 A. DWYER, M. BALL en T. CROFTS, *Queering Criminologies*, Londen, Palgrave Macmillan, 2016, 1-2.
- 19 J.B. WOODS, "Queering Criminology: Overview of the State of the Field" in D. PETERSON en V.R. PANFIL (eds.), *Handbook of LGBT Communities, Crime, and Justice*, Cham, Springer, 2014, 15-41.
- 20 A. DWYER, M. BALL en T. CROFTS, *Queering Criminologies*, Londen, Palgrave Macmillan, 2016, 1-2; M. BALL, *Criminology and Queer Theory*, Londen, Palgrave Macmillan, 2016, 5.
- 21 M. BALL, *Criminology and Queer Theory*, Londen, Palgrave Macmillan, 2016, 58.
- 22 M. BALL, "What's Queer About Queer Criminology?" in D. PETERSON en V.R. PANFIL (eds.) *Handbook of LGBT Communities, Crime, and Justice*, New York, Springer, 2014, 534-542.

en te bekritisieren (vb. indeling van gevangenen in mannen- en vrouwenafdelingen; ondersteunen van slachtoffers van seksueel misbruik vanuit inzichten rond genderidentiteit, seksuele oriëntatie en machtsdynamieken uit *queer theory*). Op dit niveau vormen concepten uit *queer theory* een theoretische gereedschapskist waaruit de criminoloog de nodige tools kan gebruiken voor het bestuderen en aanpakken van een bepaald probleem.

Op het derde, meer abstracte niveau, betekent 'queer' het kritisch in vraag stellen van bestaande criminologische kennis (vb. vanuit welke opvattingen werd criminologische kennis geproduceerd en welke invloed heeft deze kennis gehad op de behandeling van LHBTIQ personen?). Deze aandacht voor kennisproductie en het in vraag stellen van de rol van de criminologie kunnen we ook terugvinden in het poststructuralistisch denken van Michel Foucault over kennis en macht. Foucault was immers bijzonder kritisch t.a.v. de criminologie als wetenschappelijke discipline en haar rol in het in stand houden van machtsdynamieken.²³

Foucaults werk over seksuele identiteit en machtsverhoudingen heeft trouwens ook belangrijke fundamenteen gelegd waar *queer theory* verder op heeft gebouwd.²⁴ Naar de toekomst toe stellen verschillende auteurs dat queer criminologie tot doel heeft om criminologische kennis en praxis te ontwikkelen waar LHBTIQ personen en problematieken vertegenwoordigd worden, zonder uit het oog te verliezen dat criminologische kennis kan bijdragen tot bijkomende discriminatie van deze groep.²⁵

Hoe queer is penologie?

Maar hoe vertalen de inzichten uit de queer criminologie zich naar onderzoek naar gevangeniscontexten? In wat volgt, gaan we specifiek in op wat we weten over LHBTIQ personen die gedetineerd zijn. De overgrote meerderheid van (beperkt) onderzoek over deze groep komt uit de Angelsaksische wereld (Verenigde Staten,

Verenigd Koninkrijk, Canada, Australië en Ierland).²⁶ Uit het voorgaande deel van deze bijdrage bleek dat 'queer' zeer diverse invullingen kan krijgen en naar verschillende groepen personen kan verwijzen. Hierdoor is de term 'queer' ook moeilijk om te hanteren in wetenschappelijk onderzoek. Daarom wordt onderzoek vaak beperkt tot de groep 'LHBTI' of 'LHBT' (zonder intersekse) personen. De onderstaande bespreking van empirische bevindingen wordt daarom ook beperkt tot LHBTI (lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender en intersekse) personen.

Een verborgen populatie

Aangezien seksuele oriëntatie en genderidentiteit niet geregistreerd worden door gevangenisadministraties, bestaan er geen betrouwbare gegevens over de hoeveelheid van LHBTI personen die in de gevangenis verblijven. Er is echter geen reden om ervan uit te gaan dat er geen of minder LHBTI personen gedetineerd zijn, integendeel. Uit Amerikaanse studies die de prevalentie van LHBTI personen in de gevangenis hebben proberen schatten, blijkt dat de proportie LHBT²⁷ personen die gedetineerd zijn minstens even hoog zou zijn als hun proportie in de vrije samenleving.²⁸ Transgender personen in het bijzonder zouden proportioneel oververtegenwoordigd zijn in de gevangenis, in vergelijking met de buitenwereld.²⁹ Deze schattingen komen uit internationaal onderzoek uit de Verenigde Staten en Australië; in Europa bestaat hier geen cijfermateriaal over. Ondanks het feit dat resultaten uit Angelsaksische landen niet louter kunnen veralgemeend worden naar de Europese of Belgische context, bieden deze wel mogelijk werkbare hypothesen over de proportie van gedetineerde LHBTI personen. De oververtegenwoordiging van LHBT³⁰ personen in de gevangenis kan immers verklaard worden door discriminatie binnen de verschillende schakels van de strafrechtssketen enerzijds, en het feit dat LHBT personen meer gecriminaliseerde gedragingen kunnen stellen als gevolg van uitsluiting in de vrije samenleving (vb. dakloosheid, middelengebruik, ...) of vanuit noodzaak om geld te bekommen voor

23 Zie o.a. M. LAMBERT en O. NEDERLANDT, *op. cit.*, pp. 1 tot 59 en O. NEDERLANDT en L. TEPER, *op. cit.*

24 M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité I: La volonté de savoir*, Parijs, Gallimard, 1976, 242 p.

25 N. GROOMBRIDGE, "Perverse criminologies: The closet of Doctor Lombroso", *Social and Legal Studies* 1999, 539-540; S. TOMSON, S., "Was Lombroso a queer? Criminology, criminal justice, and the heterosexual imaginary" in G. MASON en S. TOMSON (eds.), *Homophobic violence*, Annandale, Hawkins Press, 1997, 33-44; S. TOMSEN, "Homophobic violence, cultural essentialism and shifting sexual identities", *Social and Legal Studies* 2006, 403.

26 N. CARR, S. MCALISTER en T. SERISIER, *Out on the Inside: The Rights, Experiences and Needs of LGBT People in Prison*, 2016, Dublin, Irish Penal Reform Trust, 8.

27 Dit onderzoek richtte zich niet tot intersekse personen. Daarom wordt hier de afkorting 'LHBT' gebruikt.

28 I.H. MEYER, A.R. FLORES, L. STEMPLER, A.P. ROMERO, B.D.M. WILSON en J.L. HERMAN, "Incarceration Rates and Traits of Sexual Minorities in the United States: National Inmate Survey, 2011-2012", *American Journal of Public Health* 2017, 267-273.

29 G.R. BROWN en E. MCDUFFIE, "Health Care Policies Addressing Transgender Inmates in Prison Systems in the United States", *Journal of Correctional Health Care* 2009, 280-291; S.E. JAMES, J.L. HERMAN, S. RANKIN, M. KEISLING, L. MOTTET en M.A. ANAFI, *The Report of the 2015 U.S. Transgender Survey*, 2016, Washington D.C., National Center for Transgender Equality, 190; R. MANN, "The Treatment of Transgender Prisoners, Not Just an American Problem – A Comparative Analysis of American, Australian, and Canadian Prison Policies Concerning the Treatment of Transgender Prisoners and a "Universal" Recommendation To Improve Treatment", *Law & Sexuality* 2006, 91-133.

30 Dit onderzoek richtte zich niet tot intersekse personen. Daarom wordt hier de afkorting 'LHBT' gebruikt.

dure hormoonbehandelingen anderzijds.³¹ Uiteraard zijn dit slechts enkele mogelijke verklaringen en is er nood aan meer onderzoek om deze diverse en complexe dynamieken in kaart te brengen. Het bestaan van een cultuur van hypermasculiniteit (zowel bij gedetineerden als personeel) in mannelijke gevangnissen draagt bij tot het verborgen karakter van gedetineerde LHBTI personen.³² Hierbij worden stereotiepe mannelijke en heteronormatieve waarden en gedragingen sterk vertoond door mannelijke gedetineerden, een hiërarchie onderhouden (niet zelden door gebruik van geweld), en negatieve (homofobe en transfobe) attitudes ontwikkeld t.a.v. homoseksuele, biseksuele en transgender personen.³³ Dit zorgt ervoor dat gedetineerde LHBTI personen geneigd kunnen zijn om hun seksuele oriëntatie en/of genderidentiteit verborgen te houden. Hoewel dit mogelijk kan zijn voor sommige holebi's (homoseksuele, lesbische en biseksuele personen)³⁴, kan dit veel moeilijker zijn voor transgender personen die uiterlijke kenmerken van een ander gender vertonen. Dit zorgt voor een verhoogde zichtbaarheid van transgender personen t.a.v. holebi's in de gevangenis.³⁵ Amerikaans onderzoek suggereert dat gedetineerde lesbische, biseksuele en transgender personen in vrouwengevangnissen minder gestigmatiseerd worden, en deze personen minder druk voelen om hun seksuele oriëntatie en/of genderidentiteit verborgen te houden.³⁶ Dit neemt niet weg dat homofobie en transfobie ook in vrouwenafdelingen kunnen voorkomen en dat lesbische, biseksuele en transgender personen kwetsbaarder zijn voor discriminatie en geweld in detentie. Het feit dat de populatie van gedetineerde

LHBTI personen niet bekend is, kan een hindernis zijn voor het ontwikkelen van kennis, maar ook voor aangepast beleid. Deze bijdrage brengt echter geen pleidooi voor systematische metingen van de omvang van de gedetineerde LHBTI populatie. Voorgaande pogingen om seksuele oriëntatie en genderidentiteit te registreren (vb. in het VK en de VS) resulteerden in inaccurate resultaten omwille van methodologische problemen en werden als ruw of zelfs brutaal omschreven.³⁷ Bovendien is verplichte registratie moeilijk ethisch te verantwoorden. Het kan niet de bedoeling zijn om LHBTI personen te verplichten om hun genderidentiteit en/of seksuele geaardheid bekend te maken, indien zij dit niet wensen. Dit zou enkel resulteren in bijkomende negatieve ervaringen voor LHBTI personen en bijdragen tot een verhoogde kwetsbaarheid voor differentiële behandeling, uitsluiting en zelfs geweld. Anderzijds moet er wel ruimte bestaan om deze onderwerpen aan te halen bij de start of gedurende de detentieperiode, indien dit van belang is voor het detentietraject van gedetineerde (vb. combinatie met celgenoten, toewijzing aan bepaalde afdeling binnen de gevangenis, bijkomende noden, etc.).

LHBTI personen als kwetsbare groep gedetineerden³⁸

Er bestaat een algemene consensus in de wetenschappelijke literatuur dat heteronormatieve, homofobe en transfobe attitudes in de gevangenis bijdragen tot een verhoogde kwetsbaarheid van gedetineerde LHBT³⁹ personen voor discriminatie en geweld.⁴⁰ Discriminatie uit zich in uitsluiting door

- 31 J. BLIGHT, *Transgender Inmates* (Vol. 168), 2000, Canberra, Australian Institute of Criminology; K.E.W. HIMMELSTEIN en H. BRÜCKNER, "Criminal Justice and School Sanctions Against Nonheterosexual Youth: A National Longitudinal Study", *Pediatrics* 2011, 49-57; C. KNIGHT en K. WILSON, *Lesbian, Gay, Bisexual and Trans People (LGBT) and the Criminal Justice System*, Londen, Palgrave Macmillan, 2016, 87-107; NATIONAL CENTER FOR TRANSGENDER EQUALITY [NCTE], *LGBTQ People Behind Bars: A Guide to Understanding the Issues Facing Transgender Prisoners and Their Legal Rights*, 2018, Washington D.C., NCTE, 5; M. ROSARIO, E. SCHRIMSHAW en J. HUNTER, "Risk Factors for Homelessness Among Lesbian, Gay, and Bisexual Youths: A Developmental Milestone Approach", *Children and Youth Services Review* 2012, 186-193.
- 32 J.-S. BLANC, *La prise en charge des personnes LGBTIQ+ en détention*, Fribourg, CSCSP, 2021, 15; N. CARR e.a., *Out on the Inside: The Rights, Experiences and Needs of LGBT People in Prison*, 2016, Dublin, Irish Penal Reform Trust, 13-14; J. RICHTERS, T. BUTLER, K. SCHNEIDER, L. YAP, K. KIRKWOOD, L. GRANT, A. SMITH en B. DONOVAN, "Consensual Sex Between Men and Sexual Violence in Australian Prisons", *Archives of Sexual Behaviour* 2012, 517-524; R. ROBINSON, "Masculinity as Prison: Sexual Identity, Race, and Incarceration", *California Law Review* 2011, 1309-1408.
- 33 P. DUNN, "Slipping off the equalities agenda? Work with LGBT prisoners", *Prison Service Journal* 2013, 3-10; G. RICORDEAU, *Les détenus et leurs proches: solidarités et sentiments à l'ombre des murs*, 2008, Parijs, Autrement, 265 p.
- 34 ROBINSON, "Masculinity as Prison: Sexual Identity, Race, and Incarceration", *California Law Review* 2011, 1309-1408.
- 35 N. CARR e.a., *Out on the Inside: The Rights, Experiences and Needs of LGBT People in Prison*, 2016, Dublin, Irish Penal Reform Trust, 15.
- 36 A.G. BLACKBURN, S.K. FOWLER, J.L. MULLINGS en J.W. MARQUART, "Too close for comfort: Exploring gender differences in inmate attitudes toward homosexuality in prison", *American Journal of Criminal Justice* 2011, 58-72; C. HENSLEY, "Attitudes toward homosexuality in a male and female prison: An exploratory study", *The Prison Journal* 2000, 434-444.
- 37 N. CARR e.a., *Out on the Inside: The Rights, Experiences and Needs of LGBT People in Prison*, 2016, Dublin, Irish Penal Reform Trust, 12; P. DUNN, "Slipping off the equalities agenda? Work with LGBT prisoners", *Prison Service Journal* 2013, 3-10; R. ROBINSON, "Masculinity as Prison: Sexual Identity, Race, and Incarceration", *California Law Review* 2011, 1309-1408.
- 38 Genderidentiteit en seksuele geaardheid zijn echter niet de enige factoren die bijdragen tot kwetsbaarheid, maar zijn de enige die hier besproken worden binnen het opzet van deze bijdrage. Idealiter moeten deze problematieken begrepen worden vanuit een intersectioneel perspectief: met aandacht voor de overlap en interactie van kwetsbaarheden door verschillende kenmerken van een persoon (vb. gender, seksuele geaardheid, etniciteit, geloofsovertuiging, beperking, ...). Zie K. CRENSHAW, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity, and Violence Against Women of Color", *Stanford Law Review* 1991, 1241-1300.
- 39 Deze studies richten zich niet tot interseksuele personen. Daarom wordt hier de afkorting 'LHBT' gebruikt.
- 40 V. JENNESS, L. SEXTON en J. SUMNER, "Sexual victimization against transgender women in prison: Consent and coercion in context", *Criminology* 2019, 603-631; PENAL REFORM INTERNATIONAL [PRI] en ASSOCIATION FOR THE PREVENTION OF TORTURE [APT], *LGBTI persons deprived of their liberty: a framework for preventive monitoring*, 2015, Londen, PRI, 10-11; E.F. SIMOPOULOS en E. KHIN KHIN, "Fundamental principles inherent in the comprehensive care of transgender inmates", *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 2014, 27.

andere gedetineerden en/of penitentiair personeel, langere isolatie ter bescherming van de LHBTI persoon, beperkte toegang tot diensten en activiteiten, ...⁴¹ Daarnaast hebben gedetineerde LHBT⁴² personen beduidend meer kans om slachtoffer te worden van verbaal, fysiek en seksueel geweld gepleegd door andere gedetineerden en/of penitentiair personeel.⁴³ Hoewel deze bevindingen uit Angelsaksische (voornamelijk Amerikaanse) onderzoeken komen, kennen deze fenomenen wellicht een breder toepassingsgebied. De aard en de intensiteit van discriminatie en geweld kan echter verschillen tussen landen en penitentiaire inrichtingen onderling.

Aspecten van het regime, de organisatie en de infrastructuur van de gevangenis kunnen bovendien bijdragen tot de kwetsbaarheid van gedetineerde LHBTI personen. Zo is de lichaamsfouille voor alle gedetineerden, maar voor LHBTI personen in het bijzonder, een gevoelige procedure. Lichaamsfouilles worden algemeen georganiseerd vanuit een binaire en heteronormatieve gedachte, en standaard voert personeel van hetzelfde geslacht als de gedetineerde de fouille uit. Dit kan echter gepaard gaan met homofobe of transfobe opmerkingen en handelingen, en beschermt de LHBTI gedetineerde dus niet tegen bijkomend verbaal, fysiek of seksueel geweld.⁴⁴ Het uitgaan van uiterlijke fysieke kenmerken kan dan weer ongepast zijn bij het fouilleren van transgender personen, die al dan niet fysieke kenmerken vertonen van het gender waarmee zij zich identificeren.⁴⁵ Door organisatie en gebrek aan personeel kan de voorkeur van transgender gedetineerden m.b.t. wie de fouille uitvoert regelmatig niet behartigd worden.⁴⁶ Daarnaast is de toewijzing aan een gedeelde cel ook een gevoelige kwestie voor LHBTI gedetineerden. Het delen van een cel met celgenoten die homofobe en/

of transfobe attitudes vertonen, kan bijdragen tot een verhoogd risico op discriminatie en verbaal, fysiek of seksueel geweld.⁴⁷ Keuzes voor toewijzing aan een cel zijn in de praktijk echter beperkt door overbevolking en de infrastructuur van de gevangenis.

Specifiek voor gedetineerde transgender personen is de toewijzing van de persoon aan een mannen- of een vrouwenafdeling een belangrijke, maar ook gevoelige kwestie. Men kan hier niet louter uitgaan van het geslacht van de persoon zoals dat geregistreerd is op de identiteitsdocumenten van de gedetineerde (als die documenten voorhanden zijn).⁴⁸ Verschillende factoren kunnen bij deze beslissing een rol spelen: veiligheid van de transgender gedetineerde, veiligheid van de andere gedetineerden, functioneren in groep, voorkeur van de transgender gedetineerde, medisch advies, organisatie van douche en wandeling, geschiedenis van tucht, detentieduur, toegang tot activiteiten en diensten, ...⁴⁹ Door de binaire man-vrouw organisatie van het gevangeniswezen hebben gedetineerde transgender personen vaak gebrek aan toegang tot gespecialiseerde medische hulp en spullen die belangrijk zijn voor hun genderexpressie (vb. kleding, make-up, pruiken, ...).⁵⁰

Noden van gedetineerde LHBTI personen

De hierboven beschreven ervaringen van gedetineerde LHBTI personen resulteren in bepaalde noden die bijzondere aandacht behoeven in de context van detentie. Deze noden kunnen conceptueel ingedeeld worden in vier clusters: veiligheid, medische noden, psychologische noden en sociale noden.⁵¹

Ten eerste hebben gedetineerde LHBTI personen bijkomende veiligheidsbehoeften, gegeven hun

41 N. CARR e.a., *Out on the Inside: The Rights, Experiences and Needs of LGBT People in Prison*, 2016, Dublin, Irish Penal Reform Trust, 13-14; P. DUNN, "Slipping off the equalities agenda? Work with LGBT prisoners", *Prison Service Journal* 2013, 3-10; PRI en APT, *LGBTI persons deprived of their liberty: a framework for preventive monitoring*, 2015, Londen, PRI, 11-13.

42 Deze studies richtten zich niet tot interseksuele personen. Daarom wordt hier de afkorting 'LHBT' gebruikt.

43 J. BECK, M. BERZOFOSKY, R. CASPAR en C. CREBS, *Sexual Victimization in Prisons and Jails Reported by Inmates*, 2011-2012, 2013, Washington D.C., Bureau of Justice Statistics, 30; I.H. MEYER, e.a., "Incarceration Rates and Traits of Sexual Minorities in the United States: National Inmate Survey, 2011-2012", *American Journal of Public Health* 2017, 267-273; NCTE, *LGBTQ People Behind Bars: A Guide to Understanding the Issues Facing Transgender Prisoners and Their Legal Rights*, 2018, Washington D.C. NCTE, 6.

44 PRI en APT, *LGBTI persons deprived of their liberty: a framework for preventive monitoring*, 2015, Londen, PRI, 9-10.

45 B.V. SMITH, M.C. LOOMIS, J.M. YARUSSI en J. MARKSAMER, *Policy Review and Development Guide. Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender and Intersex Persons in Custodial Settings*, 2013, Washington D.C., National Institute of Corrections.

46 J.-S. BLANC, *La prise en charge des personnes LGBTIQ+ en détention*, Fribourg, CSCSP, 2021, 14-15.

47 N. CARR e.a., *Out on the Inside: The Rights, Experiences and Needs of LGBT People in Prison*, 2016, Dublin, Irish Penal Reform Trust, 18-19; UNODC, *Handbook on Prisoners with special needs*, 2009, New York, United Nations, 108-109.

48 V. JENNESS, L. SEXTON en J. SUMNER, "Sexual victimization against transgender women in prison: Consent and coercion in context", *Criminology* 2019, 603-631; NCTE, *LGBTQ People Behind Bars: A Guide to Understanding the Issues Facing Transgender Prisoners and Their Legal Rights*, 2018, Washington D.C., NCTE, 13-14.

49 B. BROCKMANN, S. CAHILL, T. WANG en T. LEVENGOOD, *Emerging Best Practices for the Management and Treatment of Incarcerated Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Intersex (LGBTI) Individuals*, 2019, Boston, The Fenway Institute, 47.

50 N. CARR e.a., *Out on the Inside: The Rights, Experiences and Needs of LGBT People in Prison*, 2016, Dublin, Irish Penal Reform Trust, 18; R. MANN, "The Treatment of Transgender Prisoners, Not Just an American Problem – A Comparative Analysis of American, Australian, and Canadian Prison Policies Concerning the Treatment of Transgender Prisoners and a "Universal" Recommendation To Improve Treatment", *Law & Sexuality* 2006, 91-133; D. MARAS, *Transgender achter een gender-binair traliën. Een exploratief onderzoek naar de ervaringen en belevingen van (ex-)gedetineerde transgender personen in Belgische gevangenissen*, onuitg. masterproef Gender en Diversiteit UGent, 2021; S. LAMBLE, "Rethinking Gendered Prison Policies: Impacts on Transgender Prisoners", *The Howard League for Penal Reform: Early Career Academics Network Bulletin* 2012, 7-12.

51 A. DRIESEN, *Lgbt-gedetineerden: nood aan een specifiek beleid?*, onuitg. masterproef criminologische wetenschappen KU Leuven, 2020, 15-22.

verhoogde kwetsbaarheid voor discriminatie en geweld.⁵² Er kan tegemoet gekomen worden aan deze veiligheidsnoden door het opleiden van penitentiair personeel in het omgaan met LHBTI personen (vb. correcte aanspreekvorm of persoonlijke voornaamwoorden (hij/zij/hun)) en door het adequaat gebruik van isolatie als beschermende maatregel.⁵³ Amerikaans onderzoek toont immers aan dat gedetineerde LHBTI personen significant vaker in isolatie worden geplaatst (voor hun eigen veiligheid, soms op eigen vraag) dan niet-LHBTI personen, met alle negatieve gevolgen die hieruit voortvloeien.⁵⁴ Hoewel het afzonderen van LHBTI noodzakelijk kan zijn voor hun veiligheid, mag hun seksuele oriëntatie of genderidentiteit niet aan de basis liggen van beperkingen van het regime zoals de mogelijkheid tot bezoek en de toegang tot recreatieve en educatieve activiteiten, juridische bijstand of medische hulp.⁵⁵

Ten tweede hebben gedetineerde LHBTI personen specifieke medische noden. Zo hebben LHBTI⁵⁶ personen een verhoogd risico op SOA's (seksueel overdraagbare aandoeningen), mede door hun verhoogde kwetsbaarheid voor seksueel misbruik in de gevangenis.⁵⁷ Daarnaast hebben transgender personen specifieke medische zorg voor genderdysforie (negatieve gevoelens of ongemakken die voortvloeien uit de incongruentie tussen het innerlijk ervaren gender en het lichaam), wat in sommige gevallen hormoontherapie en/of chirurgische ingrepen kan inhouden. Het voortzetten van hormoontherapie met aanvang voor detentie is een medische noodzaak voor transgender personen; het stopzetten van hormoonbehandeling kan immers ernstige medische gevolgen hebben. Toch wordt hormoontherapie niet altijd voortgezet in detentie, en kan het zelden worden opgestart.⁵⁸

Ten derde vertonen gedetineerde LHBTI personen

hogere prevalenties van psychologische klachten zoals minderheidsstress, posttraumatische stressstoornis, zelfverminkingsgedrag en zelfmoordgedachten.⁵⁹ Deze psychologische klachten kunnen enerzijds voortvloeien uit de bestaande kwetsbaarheden, maar ook door een hogere blootstelling aan geweld en schadelijke praktijken (vb. langdurige isolatie, ongepaste handelingen tijdens lichaamsfouille, ...).⁶⁰

Tot slot kunnen sociale noden onderscheiden worden. Gedetineerde LHBTI personen ervaren namelijk moeilijkheden om een sociaal netwerk op te bouwen en te onderhouden, zowel binnen de gevangenis (met andere gedetineerden en penitentiair personeel) als buiten de gevangenis. Dit komt mede door verzwakte banden reeds voor detentie (al dan niet door gebrek aan steun van familie en vrienden rond iemands seksuele oriëntatie en/of genderidentiteit), maar ook door mogelijke beperkingen in gevangnissen rond het (ongestoord) bezoek.⁶¹

Beperkingen van bestaande kennis over gedetineerde LHBTI personen

De hierboven beschreven bevindingen bieden een eerste schets van de ervaringen en de noden van gedetineerde LHBTI personen. Toch zijn er nog veel aspecten onderbelicht en blijft onderzoek (buiten de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk) over deze thematiek schaars. De bevindingen uit Angelsaksische literatuur kunnen bijgevolg niet blindelings gegeneraliseerd worden naar andere landen en contexten, maar tonen wel het belang aan van het onderzoek naar deze thematiek. Naast het gebrek aan aandacht voor deze thematiek in wetenschap en beleid tot voor kort, zijn er tal van andere factoren die penologisch onderzoek naar gedetineerde LHBTI personen hinderen.

Ten eerste is de omvang van de groep LHBTI personen

52 E.F. SIMOPOULOS en E. KHIN KHIN, "Fundamental principles inherent in the comprehensive care of transgender inmates", *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 2014, 27; UNODC, *Handbook on Prisoners with special needs*, 2009, New York, United Nations, 105-107.

53 K.A. CLARK, J.M. WHITE HUGHTO en J.E. PACHANKIS, "What's the right thing to do?" Correctional healthcare providers' knowledge, attitudes and experiences caring for transgender inmates", *Social Science & Medicine* 2017, 80-89; NCTE, *LGBTQ People Behind Bars: A Guide to Understanding the Issues Facing Transgender Prisoners and Their Legal Rights*, 2018, Washington D.C., NCTE, 14-16.

54 A.J. BECK, *Use of Restrictive Housing in U.S. Prisons and Jails*, 2011-12, Washington D.C., Bureau of Justice Statistics, 2015, 4-5; I.H. MEYER e.a., "Incarceration Rates and Traits of Sexual Minorities in the United States: National Inmate Survey, 2011-2012", *American Journal of Public Health* 2017, 272; PRI en APT, *LGBTI persons deprived of their liberty: a framework for preventive monitoring*, 2015, Londen, PRI, 11.

55 Interim rapport van de VN Speciale Rapporteur voor Foltering en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandelingen aan de Algemene Vergadering (5 augustus 2011), UN Doc. A/66/268, 19.

56 Dit gegeven is niet onderzocht voor interseksuele personen. Daarom wordt hier de afkorting 'LHBT' gebruikt.

57 S. BANBURY, "Coercive sexual behaviour in British prisons as reported by adult ex-prisoners", *The Howard Journal of Criminal Justice*, 2004, 127; C.P. KREBS en M. SIMMONS, "Intraprison HIV Transmission: An Assessment of Whether It Occurs, How It Occurs, and Who Is at Risk", *AIDS Education and Prevention*, 2002, 58; UNODC, *Handbook on Prisoners with special needs*, 2009, New York, United Nations, 107.

58 J.L. JAMES e.a., *The Report of the 2015 U.S. Transgender Survey*, 2016, Washington D.C., NCTE, 193; NCTE, *LGBTQ People Behind Bars: A Guide to Understanding the Issues Facing Transgender Prisoners and Their Legal Rights*, 2018, Washington D.C., NCTE, 15.

59 I.H. MEYER e.a., "Incarceration Rates and Traits of Sexual Minorities in the United States: National Inmate Survey, 2011-2012", *American Journal of Public Health* 2017, 269-272; UNODC, *Handbook on Prisoners with special needs*, 2009, New York, United Nations, 108.

60 E.F. SIMOPOULOS en E. KHIN KHIN, "Fundamental principles inherent in the comprehensive care of transgender inmates", *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 2014, 27.

61 J.L. JAMES e.a., *The Report of the 2015 U.S. Transgender Survey*, 2016, Washington D.C., NCTE, 193; NCTE, *LGBTQ People Behind Bars: A Guide to Understanding the Issues Facing Transgender Prisoners and Their Legal Rights*, 2018, Washington D.C., NCTE, 8; NCTE, *LGBTQ People Behind Bars: A Guide to Understanding the Issues Facing Transgender Prisoners and Their Legal Rights*, 2018, Washington D.C., NCTE, 16; UNODC, *Handbook on Prisoners with special needs*, 2009, New York, United Nations, 109.

binnen de populatie gedetineerden onbekend, en zijn sommige subgroepen meer zichtbaar dan anderen. Zoals hierboven beschreven, kan het voor gedetineerde transgender personen moeilijker zijn om hun genderidentiteit verborgen te houden en zouden lesbische, biseksuele en transgender personen in vrouwenafdelingen meer getolereerd worden zodat deze groepen in verhouding zichtbaarder zijn dan homoseksuele mannen, bijvoorbeeld.⁶²

Ten tweede kan het direct bevragen van seksuele oriëntatie en genderidentiteit voor belangrijke ethische problemen zorgen.⁶³ De privacy van de antwoorden rond deze gevoelige en persoonlijke gegevens is immers moeilijk te garanderen wanneer gedetineerden hun cel delen met anderen of de antwoordformulieren via personeel worden verzameld. Onderzoek naar gedetineerde LHBTI personen wordt gekenmerkt door lage respons door de gevoeligheid van het onderwerp, het niet bekend willen maken van iemands genderidentiteit of seksuele oriëntatie en/of de onmogelijkheid om te antwoorden (door de taalbarrière, een beperkt inzicht in het concept en de complexiteit van de gehanteerde terminologie).⁶⁴ Daarnaast gelden structurele en organisatorische factoren die onderzoek binnen het gevangenisstelsel bemoeilijken ook voor deze specifieke onderzoekspopulatie: beperkte toegang tot gedetineerden, fluctuatie van de gevangenispopulatie (door transfers en strafuitvoeringsmodaliteiten) en de infrastructuur (gebrek aan privacy, aanwezigheid van bewakingspersoneel, ...).⁶⁵

Ten derde bestaat er in de literatuur vaak overlap tussen of onduidelijkheid over seksuele oriëntatie en feitelijk seksueel gedrag. Gedetineerden kunnen seksuele handelingen stellen met mensen van hetzelfde geslacht voor veel verschillende redenen, zonder dat zij zich daarom als homoseksueel, lesbisch of biseksueel identificeren.⁶⁶ Zo beschreef Sykes⁶⁷ in zijn klassieke gevangenisstudie reeds dat heteroseksuele mannelijke gedetineerden onderling seksuele handelingen stelden, ter compensatie van de deprivatie van heteroseksuele relaties in de gevangeniscontext. Het meten van seksuele

handelingen met personen van hetzelfde geslacht, is dus een invalide operationalisering van seksuele oriëntatie.

Tot slot is correcte en precieze terminologie cruciaal bij het bestuderen van genderidentiteit en seksuele oriëntatie. Studies over LHBTI personen hanteren andere definities van seksuele oriëntatie en genderidentiteit of hebben niet altijd betrekking op dezelfde groepen. Zo is de grote meerderheid van penologisch onderzoek gebaseerd op mannelijke gedetineerden en zijn intersekse personen regelmatig niet inbegrepen. Deze factoren maken het moeilijk om resultaten te vergelijken en beïnvloeden verdere kennis- en beleidsproductie over gedetineerde LHBTI personen.

Conclusie: Naar een queer penologie? Uitgangspunten van een LHBTI-gevoelige penologie

Uit deze bijdrage is gebleken dat het voeren van penologisch onderzoek naar gedetineerde LHBTI personen een moeilijke, maar waardevolle oefening is. Onderzoek naar gedetineerde LHBTI personen kan verder gaan dan atheoretische beschrijvingen van de ervaringen van gedetineerde LHBTI personen in bepaalde gevangenissen of landen. Ter afsluiting blikken we terug op de inzichten uit de queer criminologie en mogelijke uitgangspunten van een LHBTI-gevoelige penologie.

Het idee van een LHBTI-gevoelige penologie (of 'LGBTI-wise penology') is geïnspireerd door het werk van Pat Carlen en haar pleidooi voor een 'women-wise penology' met bijzondere aandacht voor de ervaringen en noden van gedetineerde vrouwen.⁶⁸ Dit denkkader legt de basis voor het ontwikkelen van gevoeligheden voor de specifieke ervaringen en noden van kwetsbare groepen gedetineerden. Haar werk leidde bovendien tot een eerder abolitionistisch perspectief: als detentie zo schadelijk is voor vrouwen, moeten we zoveel

62 A.G. BLACKBURN e.a., "Too close for comfort: Exploring gender differences in inmate attitudes toward homosexuality in prison", *American Journal of Criminal Justice* 2011, 58-72; N. CARR e.a., *Out on the Inside: The Rights, Experiences and Needs of LGBT People in Prison*, 2016, Dublin, Irish Penal Reform Trust, 14-15; C. HENSLEY, "Attitudes toward homosexuality in a male and female prison: An exploratory study", *The Prison Journal* 2000, 434-444.

63 N. CARR e.a., *Out on the Inside: The Rights, Experiences and Needs of LGBT People in Prison*, 2016, Dublin, Irish Penal Reform Trust, 12; R. ROBINSON, "Masculinity as Prison: Sexual Identity, Race, and Incarceration", *California Law Review* 2011, 1309-1408.

64 Voorgaande onderzoeken naar seksualiteit en seksuele oriëntatie in Belgische gevangenissen hadden telkens bijzonder lage responsratio's voor kwantitatief onderzoek of zeer kleine steekproeven voor kwalitatief onderzoek; zie G. BOULANGER, *Seksualiteitsbeleving bij mannelijke gedetineerden in België. Een cross-sectionele studie*, onuitg. masterproef huisartsgeneeskunde Vrije Universiteit Brussel, 2019, 15; W. DE MAERE, F. HARIGA, F. BARTHOLEYNS en M. VANDERVEKEN, *Gezondheid en druggebruik in het penitentiair milieu: onderzoeksrapport*, Brussel, DWTC, 2001, 125-127; S. TODTS, K. FONCK, G. VERCAUTEREN, K. DRIESEN, M. UYDEBROECK, R. VRANCK, F. VAN MOL en R. COLEBUNDERS, "Tuberculosis, HIV, hepatitis B and risk behaviour in a Belgian Prison", *Arc Public Health* 1997, 87-97; I. VAN HAVERE en A. VANSTEENWEGEN, "Seksualiteitsbeleving bij (lang) gedetineerden", *Tijdschrift voor Seksuologie* 2005, 63-68.

65 C. SAUM, H. SURRATT, J. INCIARDI en R. BENNETT, "Sex in Prison: Exploring the Myths and Realities", *The Prison Journal* 1995, 413-430.

66 R. ROBINSON, "Masculinity as Prison: Sexual Identity, Race, and Incarceration", *California Law Review* 2011, 1309-1408.

67 G. SYKES, *The Society of Captives: A Study of Maximum Security Prisons*, 1958, Princeton, Princeton University Press, 144 p.

68 P. CARLEN, *Alternatives to Women's Imprisonment*, 1990, Milton Keynes, Open University Press, 137 p.

mogelijk proberen om hen buiten de gevangenis te houden en alternatieven voor de detentie van vrouwen bedenken.⁶⁹ Hetzelfde argument zou doorgetrokken kunnen worden naar gedetineerde LHBTI personen in het bijzonder, en de bredere populatie gedetineerden in het algemeen.

Het bestuderen van de ervaringen van gedetineerden en hun noden situeert een dergelijke aanpak binnen de traditie van de gevangenis sociologie. Theoretische concepten zoals het deprivatie⁷⁰ en het importmodel⁷¹ kunnen zeer waardevol zijn om de ervaringen van gedetineerde LHBTI personen theoretisch te kaderen en te begrijpen. Zo kan het gebrek aan specifieke medische zorg of adequate steun voor LHBTI personen in de gevangenis vanuit het deprivatiemodel bestudeerd worden, terwijl de marginalisering en verhoogde kwetsbaarheid van LHBTI personen voor geweld begrepen kan worden als geïmporteerd van de vrije samenleving naar de gevangenis. Een sprekend voorbeeld van deze aanpak is de toepassing van het concept van gevangenispijnen ('pains of imprisonment') op transgender gedetineerden door Matthew Maycock.⁷²

Ter afsluiting van deze bijdrage koppelen we terug naar de drie raakvlakken van *queer theory* en criminologie, zoals in het eerste deel van de bijdrage werd uitgewerkt. De beschrijving van ervaringen van gedetineerde LHBTI personen kunnen we kaderen binnen het eerste raakvlak van *queer theory* en criminologie: het onderzoeken van LHBTI personen als een onderzoekspopulatie. Op het

tweede niveau kunnen concepten uit *queer theory* (vb. binaire en heteronormatieve organisatie van het gevangeniswezen) gebruikt worden om penitentiaire praktijken vanuit een queer perspectief in vraag te stellen. Dit kan in wisselwerking met het gebruik van theoretische modellen uit de penologie (vb. deprivatie, import van gevangenispijnen, ...) om ervaringen van LHBTI personen in de gevangeniscontext beter te begrijpen. Op het derde niveau kan penologie ook dezelfde kritische reflectie doorvoeren als queer criminologie over de rol van penologische kennis: in welke mate heeft de penologie bijgedragen tot het onderbouwen van penitentiaire praktijken die schadelijk zijn voor LHBTI personen?

De empirische kennis over gedetineerde LHBTI personen wordt momenteel nog gedomineerd door Angelsaksisch onderzoek. Bijgevolg zal penologisch onderzoek naar deze kwetsbare populatie in andere gebieden een rijker en genuanceerder beeld kunnen weergeven van de beleving van gedetineerde LHBTI personen, met oog voor nationale en lokale verschillen en gevoeligheden. Een LHBTI-gevoelige penologie hoeft zich bovendien niet te beperken tot het onderzoeken van de ervaringen van LHBTI gedetineerden en het ontwikkelen van theorie, maar kan ook mee vormgeven aan een penitentiaire context die de specifieke noden van gedetineerde LHBTI personen erkent en hun kwetsbaarheid voor (persoonlijk en institutioneel) geweld probeert te ondervangen. Zodoende kan deze denkwijze een nieuwe lens bieden voor het begrijpen en herdenken van praktijken binnen de penitentiaire context.

69 Dit gedachtegoed ligt ook aan de grondslag van de VN Bangkok Rules: Resolutie 65/229 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (21 december 2010), United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules).

70 E. GOFFMAN, *Asylums*, New York City, Anchor Books, 386 p.; G. SYKES, *The Society of Captives: A Study of Maximum Security Prisons*, 1958, Princeton, Princeton University Press, 144 p.

71 J. IRWIN en D.R. CRESSEY, "Thieves, convicts and the inmate culture", *Social Problems* 1962, 145-155.

72 M. MAYCOCK, "The transgender pains of imprisonment", *European Journal of Criminology* 2020, 1-21.

Gender-binaire tralies: een kwalitatief-exploratief onderzoek naar de ervaringen en uitdagingen van transgender personen in detentie

Davo Maras¹, Joz Motmans² & Freya Vander Laenen³

Wereldwijd worden bijna 11 miljoen mensen opgesloten in gevangenissen of andere detentiefaciliteiten.⁴ Deze gevangenispopulatie is heterogeen en bevat groepen gedetineerden die geconfronteerd worden met een verhoogde kwetsbaarheid als onderdeel van het detentieproces.⁵ Onder het acroniem 'LHBT'⁶ worden transgender personen door de Verenigde Naties⁷, de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO)⁸ en de Raad van Europa⁹ gezien als een subpopulatie met specifieke noden en behoeften tijdens hun detentie. Tot dusver is er relatief weinig geschreven over hun unieke ervaringen tijdens hun detentie, vooral binnen Europa. Dit exploratief onderzoek¹⁰ had tot doelstelling om de ervaringen van en uitdagingen voor transgender personen in (twee) Vlaamse gevangenissen in kaart te brengen.

Transgender personen in detentie: een onzichtbare groep in onderzoek, beleid en praktijk?

Volgens de WHO verwijst de verzamelterm 'transgender' (of kortweg 'trans') naar een diverse groep van personen bij wie de genderidentiteit en/of genderexpressie niet overeenstemmen met het toegewezen geboortegeslacht en met de conventionele gendernormen en -verwachtingen die daaraan gekoppeld worden.¹¹

De term dekt een heterogene populatie die bestaat uit mensen met een binaire genderidentiteit, waaronder trans mannen¹² en trans vrouwen¹³, alsook mensen met een niet-binaire genderidentiteit, non-binaire¹⁴ personen genoemd. Transgender (binair of non-binair) personen betreffen zowel mensen die leven volgens hun genderidentiteit zonder medische behandeling als mensen die een medische behandeling aangaan om hun fysieke kenmerken meer in overeenstemming te brengen met hun innerlijke genderbeleving.¹⁵

Het transitietraject dat deze personen doormaken is steeds sterk geïndividualiseerd en kan bestaan uit sociale (wijziging in genderexpressie en genderrol), en/of juridische (wijziging in formele geslachtsregistratie),

- 1 Davo Maras behaalde recent de academische graad van Master in Gender & Diversiteit en is sinds kort wetenschappelijk medewerker bij het Transgender Infopunt (Correspondentie via Davo.Maras@UZGENT.be).
- 2 Joz Motmans is hoofdpromotor van het thesisonderzoek en gastprofessor genderstudies, Universiteit Gent, verbonden aan het Centre for Research on Gender and Culture (CRCG), coördinator van het Transgender Infopunt, en voorzitter van de European Professional Association for Transgender Health.
- 3 Freya Vander Laenen is copromotor van het thesisonderzoek en hoofddocent criminologie, Universiteit Gent, verbonden aan de Vakgroep Criminologie, Strafrecht en Sociaal Recht en de onderzoeksgroep Institute for International Research on Criminal Policy (IRCP).
- 4 *Global Prison Trends*, Londen, Penal Reform International (PRI) & Thailand Institute of Justice (TIJ), 2021.
- 5 J. RODGERS, N.L. ASQUITH en A. DWYER, "Cisnormativity, criminalisation, vulnerability: Transgender people in prisons", *Transmanian Institute of Law Enforcement Studies Briefing Paper* 2017, afl. 12, 1-13.
- 6 Voor verklaring 'LHBT'(!), zie in dit nummer: A. Vanliefde, "Naar een queer penologie? Aandacht voor lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender en interseksuele personen in gevangenisonderzoek".
- 7 UNODC, *Handbook on Prisoners with Special Needs*, New York, United Nations Office on Drugs and Crime, 2009.
- 8 S. ENGGIST, L. MØLLER, G. GALEA en C. UDESEN, *Prisons and health*, Kopenhagen, World Health Organization (WHO), Regional Office for Europe, 2014.
- 9 COUNCIL OF EUROPE, 'Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity', Straatsburg, 31 maart 2010.
- 10 Het onderzoek betreft een masterthesis die werd uitgevoerd vanuit de interuniversitaire masteropleiding Gender & Diversiteit.
- 11 World Health Organization (WHO), *Transgender health in the context of ICD-11*, WHO, Genève, 2020.
- 12 Een persoon die bij de geboorte het vrouwelijk geboortegeslacht kreeg toegewezen en een mannelijke genderidentiteit heeft.
- 13 Een persoon die bij de geboorte het mannelijk geboortegeslacht kreeg toegewezen en een vrouwelijke genderidentiteit heeft.
- 14 Non-binair' is een verzamelterm voor personen die een genderidentiteit hebben die niet gedefinieerd kan worden binnen de binaire grenzen van 'man of vrouw' en een gender aannemen die daarbuiten ligt.
- 15 L.M. DIAMOND en M. BUTTERWORTH, "Questioning Gender and Sexual Identity: Dynamic Links Over Time", *Sex Roles* 2008, 365-376.

en/of medische (hormoontherapie en/of operaties) veranderingen, welke onafhankelijk van elkaar bestaan.¹⁶ Zo is het in België mogelijk om juridische wijzigingen door te voeren zonder enige medische interventie, of zonder sociale rolomschakeling.¹⁷ Recente epidemiologische schattingen geven een grootorde van 0.5-4.5% aan van volwassen transgender personen.¹⁸

In België is het niet geweten hoeveel transgender personen in de gevangenis verblijven.¹⁹ Ongeveer 1% van de totale gevangenisbevolking in Australië²⁰ (n=429), Canada²¹ (n=411) en Malta²² (n=7) identificeert zich als transgender. Ook in Engeland en Wales verbleven minstens 163 transgender personen in 62 gevangenissen²³, wat wijst op ongeveer 0.2% van de totale gevangenisbevolking (n=82.947).

Deze cijfers zijn echter gebaseerd op formele zelfverklaringen van gedetineerden, wat betekent dat alleen gedetineerden die zich voldoende veilig en comfortabel voelen om hun transgender status bekend te maken, geteld worden.

Negatieve attitudes en angst voor represailles door gevangenispersoneel en medegedetineerden spelen dan ook een prominente rol in de onderrapportage van transgender ervaringen in detentie.²⁴ Ondanks de toenemende onderzoeks aandacht voor diversiteit achter tralies is er weinig geweten over gender en seksuele minderheden, waaronder transgender (en LHBTI) personen. Bestaand onderzoek naar hoe mensen hun gevangenschap ervaren en beleven, vertrekt immers vanuit een gender-binaire, hetero- en cismatieve lens, waardoor transgender personen worden uitgesloten van deelname aan algemeen

(gevangenis)onderzoek.²⁵

Op Europees niveau werden specifieke aanbevelingen gedaan rond transgender personen in gevangenissen. Hierin beveelt de Raad van Europa aan om artikel 18.8 van de *European Prison Rules* (namelijk de noodzaak om vrouwelijke en mannelijke gedetineerden van elkaar te scheiden) niet altijd rigide toe te passen in de praktijk.²⁶ Rekening houdend met de situatie van transgender personen wordt in artikel 18.9 een flexibele invulling van de strikte scheidingsvereisten voorgesteld, maar beperkt deze zich tot situaties waarin gedetineerden zelf toestemming geven.²⁷ Vervolgens worden alle EU-lidstaten aangemoedigd om adequate maatregelen te treffen om de veiligheid en waardigheid van transgender personen in de gevangenis (en andere detentiefaciliteiten) te waarborgen.²⁸

De Raad van Europa benadrukt in deze aanbeveling de verantwoordelijkheid van het gevangenispersoneel om transgender personen te beschermen tegen fysiek geweld, verkrachting en andere vormen van seksueel misbruik, ongeacht of dit door gevangenispersoneel of medegedetineerden wordt gepleegd.

In 2019 werd de implementatie van deze aanbeveling nagegaan door het *Steering Committee for Human Rights* (CDDH), die vaststelde dat informatie en kennis over gender- en seksuele diversiteit in Europese detentiesystemen te beperkt is en bijhorende gedragscodes voor het gevangenispersoneel in verschillende EU-lidstaten onderontwikkeld zijn.²⁹

Bovendien heeft ook het *European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment* (CPT) de situatie van gedetineerde transgender personen in enkele EU-

16 WPATH, *Standards of Care for the Health of Transsexual, Transgender, and Gender-Nonconforming People, Version 7*, augustus 2012, 120.

17 Zie juridisch overzicht: J. MOTMANS en G. VERSCHULDEN, *De rechtspositie van transgender personen in België: Een multidisciplinaire analyse na de wet van 25 juni 2017 en 18 juni 2018 in Reeks Gezondheidsrecht*, Mortsel, Intersentia Uitgevers NV, 2020.

18 Q. ZHANG, M. GOODMAN, N. ADAMS, T. CORNEIL, L. HASHEMI, B. KREUKELS, J. MOTMANS, R. SNYDER en E. COLEMAN, "Epidemiological considerations in transgender health: A systematic review with focus on higher quality data", *International Journal of Transgender Health* 2020, 125-137.

19 Parl. St. Kamer, vraag nr. 55-2-000367 van mevr. Karin JIROFLEE van 02/03/2021 aan de Vice-eersteminister en minister van Justitie en Noordzee, *De Kamer* 21 maart 2021, <https://www.dekamer.be/QRVA/pdf/55/55K0044.pdf>.

20 J. RODGERS e.a., "Cisnormativity, criminalisation, vulnerability: Transgender people in prisons", *supra* vn. 5.

21 R. MANN, "The treatment of transgender prisoners, not just an American problem: A comparative analysis of American, Australian, and Canadian prison policies concerning the treatment of transgender prisoners and a universal recommendation to improve treatment", *Law & Sexuality: Review of Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Legal Issues* 2006, 91-133.

22 M. VELLA, "Trans inmates claim degrading treatment in constitutional case filed against prisons, minister", *Malta Today* 13 juli 2016.

23 MINISTRY OF JUSTICE, *Her Majesty's Prison and Probation Service Offender Equalities Annual Report 2018/19*, Ministry of Justice, 2019, 14.

24 A. BRÖMDAL, K.A. CLARK, J.M.W. HUGHTO, J. DEBATTISTA, T.M. PHILLIPS, A.B. MULLENS, J. GOW en K. DAKEN, "Whole-incarceration-setting approaches to supporting and upholding the rights and health of incarcerated transgender people", *International Journal of Transgenderism* 2019, 341-350.

25 J. RODGERS e.a., "Cisnormativity, criminalisation, vulnerability: Transgender people in prisons", *supra* vn. 5.

26 COUNCIL OF EUROPE, *European Prison Rules*, Straatsburg, Council of Europe, 2006, 10.

27 COUNCIL OF EUROPE, *Revised commentary to recommendation CM/REC(2006)2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rules*, Straatsburg, Council of Europe, 2018, 10-11.

28 COUNCIL OF EUROPE, *Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity*, *supra* vn. 9.

29 CDDH, *Report on the implementation of Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member States on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity*, Straatsburg, Council of Europe, 12 maart 2020, 28.

lidstaten in kaart gebracht, zoals in de landenrapporten aan Oostenrijk³⁰, Malta³¹, het Verenigd Koninkrijk³², Spanje³³ en Italië³⁴. Een centraal punt in de aanbevelingen van het CPT is dat transgender personen ofwel moeten ondergebracht worden in een afdeling conform hun genderidentiteit, of, indien uitzonderlijk noodzakelijk, om veiligheids- of andere redenen, in een aparte afdeling die hun veiligheid het beste waarborgt. Wanneer de detentiefaciliteit kiest voor deze laatste optie, moeten gedetineerde transgender personen toegang krijgen tot activiteiten met gedetineerden met dezelfde genderidentiteit.³⁵

Daarnaast benadrukt het CPT in het bijzonder de zorgplicht van gevangenen ten aanzien van transgender personen. Zo mogen gedetineerden niet worden uitgesloten van toegang tot transgenderzorg die buiten de gevangenis muren beschikbaar is (inclusief psychosociale begeleiding, hormoontherapie en genderbevestigende chirurgie), noch van de juridische procedures voor wijziging van de geslachtsregistratie zoals voorzien in de nationale wetgeving.³⁶ Tenslotte maakt het CPT duidelijk dat gevangenispersoneel, en specifiek penitentiaire beampten, proactief dienen op te treden tegen geweld ten aanzien van transgender personen in de gevangenis: *"custodial staff should be reminded of their duty to respect the specific gender identity of transgender prisoners, in particular in terms of accommodation, clothing and by addressing them with their chosen name."*³⁷

Ondertussen hebben verschillende EU-lidstaten uitgebreide wetgeving, formele richtlijnen of

beleidsmaatregelen rond de behandeling en bescherming van transgender personen in gevangenen³⁸, waaronder Finland, Malta³⁹, Roemenië, Schotland⁴⁰ en Engeland en Wales⁴¹.

In België worden momenteel richtlijnen uitgewerkt, zoals beaamd door de Minister van Justitie⁴², en wordt er in het *Interfederaal Actieplan tegen discriminatie en geweld ten aanzien van LHBTI-personen (2018-2019)*⁴³ expliciet aandacht gevraagd voor transgender personen in Belgische gevangenen. In dit plan wordt gesteld dat gevangenispersoneel gesensibiliseerd en geïnformeerd dient te worden rond de LHBTI-thematieken en dat lichamelijke (naakt)fouilleringen ten aanzien van gedetineerde transgender personen op dezelfde manier dienen te gebeuren als wanneer ze uitgevoerd worden door politieambtenaren. Hiervoor ontwikkelde de federale politie in 2014 een fiche met de boodschap "om het aan de transgender persoon zelf te vragen of men het liefst door een vrouw of door een man gefouilleerd wenst te worden."⁴⁴

Ondanks de beleidsmatige toegenomen aandacht voor transgender personen in gevangenschap, geeft een overzicht van relevante literatuur aan dat de wetenschappelijke basis rond de ervaringen van transgender personen in detentie erg beperkt is. Bestaand onderzoek, grotendeels afkomstig uit de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, onderstreept dat transgender personen een grotere kans hebben om met meer problemen geconfronteerd te worden dan de cisgender gevangenispopulatie.⁴⁵

Deze problemen worden door Maycock⁴⁶ de

30 COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Austrian Government on the visit to Austria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 22 September to 1 October 2014*, CPT/Inf (2015) 34, 6 november 2015, 50-51.

31 COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Maltese Government on the visit to Malta carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 3 to 10 September 2015*, CPT/Inf (2016) 25, Straatsburg, 25 oktober 2016, 29-30.

32 COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Government of the United Kingdom on the visit to the United Kingdom carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 30 March to 12 April 2016*, CPT/Inf (2017) 9, Straatsburg, 19 april 2017.

33 COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Spanish Government on the visit to Spain carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 September to 10 October 2016*, CPT/Inf (2017) 34, Straatsburg, 6 april 2017, 52-53.

34 COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Italian Government on the visit to Italy carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 12 to 22 March 2019*, CPT/Inf (2020) 2, Straatsburg, 21 februari 2020, 31.

35 COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Maltese Government*, supra vn. 31, 30; COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Spanish Government*, supra vn. 33, 53.

36 COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Austrian Government on the visit to Austria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 22 September to 1 October 2014*, supra vn. 30, 22.

37 COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Spanish Government*, supra vn. 33, 53.

38 FRA, *Criminal detention conditions in the European Union: rules and reality*, Luxemburg, European Union Agency For Fundamental Rights/ Publications Office of the European Union, 2019, 40.

39 CORRECTIONAL SERVICES, *Trans, Gender Variant & Intersex Inmates Policy*, 2016.

40 SCOTTISH PRISON SERVICES, *Gender Identity and Gender Reassignment Policy for those in our Custody*, 2014.

41 MINISTRY OF JUSTICE, *The Care and Management of Individuals who are Transgender*, 27 januari 2020.

42 Parl. St. Kamer, supra vn. 19.

43 Actiepunt 7 'Interfederaal Actieplan tegen discriminatie en geweld ten aanzien van LHBTI-personen 2018-2019', Brussel, Federale Overheid, 2019, 39.

44 Actiepunt 8 *ibid*.

45 C. GORDEN, C. HUGHES, D. ROBERTS, E. ASTBURY-WARD en S. DUBBERLEY, "Literature Review of Transgender People in Prison: An 'invisible' population in England and Wales", *Prison Service Journal* 2017, afl. 233, 11-22; D. ROUTH, G. ABESS, D. MAKIN, M.K. STOHR, C. HEMMENS en J. YOO, "Transgender Inmates in Prisons: A Review of Applicable Statutes and Policies", *Int J Offender Ther Comp Criminol* 2017, 645-666.

46 M. MAYCOCK, "The transgender pains of imprisonment", *European Journal of Criminology* 2020, doi/10.1177/1477370820984488.

'transgender pains of imprisonment' genoemd en omvatten de pijnen van "being in the wrong hall and in the wrong clothes"⁴⁷, "transitioning in custody"⁴⁸, "isolation"⁴⁹ en "transphobia in custody"⁵⁰. Tot nu toe was er geen (gepubliceerde) Vlaamse studie naar de ervaringen van transgender personen in detentie, en/of naar hoe de gevangenisomgeving en bepaalde personeelsculturen⁵¹ van invloed kunnen zijn op de manier waarop transgender personen tijdens hun detentie benaderd en behandeld worden.

Onderzoeksopzet

Om meer inzicht te krijgen in de ervaringen van transgender personen in Vlaamse gevangenissen werden in dit onderzoek via semigestructureerde diepte-interviews twee type participantengroepen bevestigd: zes (ex-)gedetineerde transgender personen en zeven professionals.

In totaal werden zes transgender personen bevestigd, met name drie gedetineerde en drie ex-gedetineerde personen, waarvan er vijf zichzelf identificeerden als 'trans vrouw' en één als 'genderzoekend'. De gedetineerden verbleven op het moment van de bevestiging in één van de twee geselecteerde Vlaamse gevangenissen, waarvan één strafhuis (voor enkel mannelijke gedetineerden) en één arresthuis (voor zowel mannelijke als vrouwelijke gedetineerden). De ex-gedetineerden omvatten personen die in de voorbije vijf jaar voor minstens drie maanden in een Vlaamse gevangenis verbleven. De jongste en oudste participant waren 23 en 60 jaar oud. Relevante kenmerken zijn opgenomen in tabel 1.

Daarnaast werden zeven professionals bevestigd, opgesplitst in drie interne en vier externe professionals, die reeds in contact waren gekomen met minstens één (ex-)gedetineerd transgender persoon. De interne

professionals werken binnen het gevangeniswezen en voor de FOD Justitie (één gevangenisdirecteur (arresthuis) en twee PSD-medewerkers (strafhuis)). De vier externe professionals zijn psychologen-seksuologen die werkzaam zijn buiten het gevangeniswezen en relevante expertise hebben in het begeleiden van personen met gendervragen.

Tijdens de interviews met de transgender participanten werd eerst gevraagd naar hoe ze zichzelf op dat moment omschreven en met welke voornaam(woorden) ze door de onderzoeker mochten aangesproken worden. Daarna werd gepeild naar hoe ze hun classificatie binnen het (binaire) gevangeniswezen ervaren hebben, op welke moeilijkheden ze bots(t)en, wie of wat hun hefbomen waren/zijn, hun ervaringen met (transgender)zorg en welke noden en behoeften onbeantwoord blijven/bleven. De interne professionals werden bevestigd om meer inzicht te krijgen in het dagelijkse reilen en zeilen van de gevangenispraktijk en hun percepties en ervaringen met betrekking tot transgender personen binnen hun instelling. Aan de externe professionals werd gevraagd om de casus(sen) van hun cliënten te schetsen die in de gevangenis verblijven of een detentieverleden hebben. Alle individuele interviews werden opgenomen, getranscribeerd, inductief gecodeerd en thematisch geanalyseerd.⁵³

Het onderzoek werd op 18 juni 2020 goedgekeurd door de Ethische Commissie van de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Universiteit Gent.

Resultaten

De onderzoeksresultaten reiken heel wat informatie aan rond de unieke ervaringen van en obstakels voor transgender personen achter gender-binaire tralies. In dit artikel werpen we een blik op de

Tabel 1: Kenmerken transgender participanten

Naam ⁵²	Gender-identificatie	Afdeling	Status
Piotr	Genderzoekend	Mannengevangenis (strafhuis)	Gedetineerd
Jamina	Trans vrouw	Vrouwenafdeling (arresthuis)	Gedetineerd
Sara	Trans vrouw	Vrouwenafdeling (arresthuis)	Gedetineerd
Vanessa	Trans vrouw	Vrouwenafdeling (arresthuis + strafhuis)	Ex-gedetineerd
Astrid	Trans vrouw	Mannenafdeling (arresthuis + strafhuis)	Ex-gedetineerd
Keshia	Trans vrouw	Mannen- en vrouwenafdeling (arresthuis)	Ex-gedetineerd

47 *Ibid.*, 5.

48 *Ibid.*, 7.

49 *Ibid.*, 10.

50 *Ibid.*, 12.

51 B. CREWE, S. HULLEY en S. WRIGHT, "The Gendered Pains of Life Imprisonment", *CRIMIN* 2017, 1359-1378.

52 Deze namen zijn pseudoniemen.

53 V. CLARKE en V. BRAUN, "Thematic analysis", *Journal of Positive Psychology* 2015, 1947-1952; V. BRAUN en V. CLARKE, "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology* 2006, 77-101.

verschillende elementen die hun ervaringen tijdens de detentie gekleurd hebben, namelijk: het verloop van de intake en classificatie, de manier waarop lichamelijke (naakt)fouilleringen werden uitgevoerd en het gebruik van doucheruimtes, het belang van genderbevestigende kleding en hulpmiddelen, ervaringen met microagressies, de (on)toegankelijkheid van transgenderzorg en de steun- en krachtbronnen tijdens hun detentie.

Intake- en classificatieproces

Allereerst worden de ervaringen van transgender personen in detentie bepaald door de gevangenis(afdeling) waar ze terechtkomen en of deze plaats al dan niet strookt met hun genderidentiteit en/of voorkeursoptie. Van de zes transgender participanten hadden er twee (Astrid en Piotr) ervaring met een verblijf in een *mannengevangenis(afdeling)* en vier (Jamina, Keshia, Sara en Vanessa) verbleven hoofdzakelijk op de *vrouwenafdeling*. Hiervan werd één participant (Keshia) tweemaal gewisseld tussen de *mannen- en vrouwenafdeling*. Dit leidde ertoe dat elke transgender participant een unieke ervaring had tijdens de intake en met het uiteindelijke classificatiebesluit dat daaruit voortvloeide.

Op basis van de formele geslachtsregistratie kwamen zowel Astrid (trans vrouw, mannelijke geslachtsregistratie) als Piotr (genderzoekend persoon, mannelijke geslachtsregistratie) in een *mannengevangenis(afdeling)* en Vanessa (trans vrouw, vrouwelijke geslachtsregistratie) in een *vrouwenafdeling* terecht. Vanessa was de enige participant die reeds vóór haar detentie een wijziging van de geslachtsregistratie had doorgevoerd, waardoor deze overeenstemde met haar genderidentiteit. Daartegenover benadrukten Jamina, Keshia en Sara (trans vrouwen, mannelijke geslachtsregistraties) proactief hun vrouwelijke genderidentiteit tijdens de intake omdat deze niet overeenstemde met hun geslachtsregistratie. Hun motief om open en eerlijk over hun genderidentiteit te communiceren was het voorkomen van een misclassificatie⁵⁴, wat in hun ervaring een plaatsing op de *mannenafdeling* zou betekenen. Ondanks de expliciete vermelding van hun vrouwelijke genderidentiteit werden Jamina en Keshia alsnog eerst opgesloten in een *mannenafdeling*. Deze beslissing leidde tot een miskenning van hun genderidentiteit en veroorzaakte minachting en afwijzing door medege-detineerden. Keshia getuigde:

"The first time they put me with men. And then, after three

days they saw it was too difficult for me. And then I asked to the chef, I said 'I am transgender, I am Keshia, I want to be relocated because it is too difficult for me to live in this room'. Because they make a lot of laugh at me. I also could not sleep. And after three days, they moved me to the women."

Ook Sara benadrukte expliciet haar vrouwelijke genderidentiteit om misclassificatie te vermijden. Drie dagen voorafgaand aan haar binnenkomst in de gevangenis zat Sara opgesloten in de politiecel. Hierdoor kon zij zichzelf niet douchen en maquilleren, waardoor ze haargroei kreeg op haar kin en dit niet kon verbergen door middel van make-up. Bij binnenkomst in de gevangenis stelden penitentiaire beambten vragen bij haar genderexpressie, waardoor de medische dienst geconsulteerd werd. Sara omschreef haar ervaring als volgt:

"Ik kom hier in de gevangenis aan en ze vragen aan mij van 'wat bent u?'. Wat bent u... (lacht). Ik zeg 'ik ben transgender'. Daarvoor zijn ze dus heel de medische dienst gaan roepen. Dan voelt ge u ook verschillend, want waarom de medische dienst gaan roepen? Ik zeg u eerlijk, ik ben transgender. Maar bon, dat zijn hun regels. De medische dienst komt en die kijkt naar mij of ik ben precies ik weet niet wat. Maar zij heeft uiteindelijk wel gezegd van 'oké'. Dus de medische dienst heeft beslist 'die is transgender, die mag naar de vrouwenafdeling'. Maar ik heb daar zelf ook op gepusht. Had ik niet zo gedaan, dan denk ik wel dat ze mij naar de mannen hadden gestuurd."

Vervolgens werd in de interviews gepeild naar het criterium op basis waarvan de participanten denken dat (interne) classificatiebeslissingen genomen worden. De ervaringen van de transgender participanten tonen aan dat ze door zowel penitentiaire beambten als het verplegend personeel tijdens hun intake bevraagd werden over hun genitaliën/geslachtsdelen.

Dit duidt op het onderliggend belang voor een op biologie gebaseerd criterium in de genderbepaling van anderen, wat kenmerkend is voor binaire sekse-/gender-gesegregeerde ruimtes.⁵⁵ Naarmate de tijd en beoordeling vorderde, bleek het op identiteit gebaseerd criterium te primeren in het interne classificatiebesluit. Bij gebrek aan algemene richtlijnen voor de (over)plaatsing van gedetineerde transgender personen, legde de geïnterviewde gevangenisdirecteur uit dat er binnen diens (gendergemengde) gevangenis (arresthuis) een 'lokaal beleid' gevoerd wordt waarin rekening wordt gehouden met de uniciteit van elke casus:

54 Misclassificatie moet steeds begrepen worden als een persoonlijke ervaring die gedefinieerd kan worden als 'de niet voorkeursoptie in de ervaring van transgender personen'.

55 L. WESTBROOK en K. SCHILT, "Doing Gender, Determining Gender: Transgender People, Gender Panics, and the Maintenance of the Sex/Gender/Sexuality System", *Gender & Society* 2014, 50.

“Daar zijn niet echt duidelijke richtlijnen rond. Je zou kunnen zeggen dat sommige mensen bijvoorbeeld qua geslacht officieel op hun identiteitskaart al veranderd zijn, maar zitten medisch gezien nog in een traject waarbij er inderdaad chirurgisch of operatief nog niet alles ondernomen of nog niet opgestart is. Maar, ja, ik denk dat de officiële geslachtsregistratie niet echt een goed criterium is om te beslissen van waar we die persoon gaan zetten. Ik denk dat iedere casus anders is en dat we dat best op die manier doen.”

Daarenboven benadrukte de gevangenisdirecteur dat wanneer het om transgender personen gaat, ze als gendergemengde gevangenis in het voordeel zijn ten opzichte van niet-gendergemengde gevangenissen. Dit omdat ze intern kunnen wisselen tussen de mannen- en vrouwenafdeling, mocht daar nood aan blijken. Hoewel dit de nodige classificatieflexibiliteit creëert, zorgt de kans op overplaatsing bij sommige transgender participanten ook voor angsten en onzekerheid. Zo verklaarde Sara hoe zij steeds bewust trachtte om te gaan met haar genderexpressie (kleding, taal) om een overplaatsing naar de mannenafdeling te voorkomen:

“Ik heb soms wel zo angsten. Ook toen ik in het cachot heb gezeten en dacht van ‘oh nee, subiet gaan ze mij naar de mannen sturen.’ Omdat ze denken dat ik te mannelijk was toen ik aan het roepen was. Want toen lette ik niet op mijn stem. Daar was ik echt heel bang voor.”

Daartegenover hebben gevangenissen waar enkel mannelijke gedetineerden verblijven niet de mogelijkheid om intern te switchen. In dat geval kan een transfer op basis van genderidentiteit aangewezen zijn. De twee PSD-medewerkers, tewerkgesteld in een *mannengevangenis*, gaven aan dat geen van hun cliënten – voor zover zij hiervan op de hoogte waren – de wens hadden om te worden overgeplaatst naar een gevangenis met een *vrouwenafdeling*. Bovendien gaven ze aan dat een transfer negatieve impact kan hebben op de voortgang van hun reclasseringsdossier:

“Ge krijgt een nieuwe psycholoog, een maatschappelijk-assistent, ... Die lezen wel uw dossier, maar die gaan deels wel terug dezelfde vragen stellen. Dus in uw dossier betekent dat zo wel efkes een stilstand.”

Tot slot omschreven de vier externe zorgprofessionals in zeven casussen dat hun cliënten in een *mannengevangenis* verbleven terwijl zij zich identificeerden met een vrouwelijke genderidentiteit. Slechts één externe zorgprofessional had een transgender man in begeleiding die een jaar op een

vrouwenafdeling had verbleven. Voor zover de externe zorgprofessional hiervan op de hoogte was, had deze persoon niet de vraag om op een *mannenafdeling* te verblijven.

Na het (interne) classificatiebesluit wordt door de gevangenisdirectie een cel toegewezen. Astrid, die in een *mannengevangenis(afdeling)* verbleef, moest steeds op een mono-cel verblijven omdat ze niet bij mannelijke gedetineerden op cel mocht. Ook de andere transgender participanten verbleven eerst alleen op cel, op eigen vraag en na toestemming van de gevangenisdirectie. Van zodra een ander transgender persoon de gevangenis binnenkwam, verhuisden ze naar een duo-cel waar ze – mits onderlinge toestemming – samen konden verblijven. De transgender participanten waren minder voorstander van een cel delen met een cisgender vrouw. Sara legde uit waarom:

“(...) Want ze vroegen mij ook of ik met een gewoon meisje op cel wil, en ik zei ‘liever niet’. Ze vroegen ‘waarom?’ en ik zei van, ‘kijk, ik heb daar niets op tegen. Ik kan met een vrouw op cel leven, geen probleem. Maar, ze gaat mij niet snappen. Mijn lichaam is anders opgebouwd dan haar lichaam. En misschien dat zij zich op een bepaald moment niet op haar gemak gaat voelen als er een transgender bij haar zit.”

Lichamelijke (naakt)fouilleringen en doucheruimte

Een tweede element in de ervaringen is de manier waarop lichamelijke (naakt)fouilleringen worden uitgevoerd, wat een alledaagse en ingrijpende realiteit is binnen het gevangeniswezen.⁵⁶ De Basiswet bepaalt dat fouilleringen gewoonlijk worden uitgevoerd door penitentiaire beambten van “hetzelfde geslacht” als de gedetineerde.⁵⁷ Aan transgender personen wordt gevraagd of men het liefst door een vrouwelijke of mannelijke beambte gefouilleerd wenst te worden, zo tonen de ervaringen. Vier transgender participanten werden op eigen vraag gefouilleerd door een vrouwelijke beambte, conform hun genderidentiteit. Echter verklaarde Sara dat, ondanks ze gefouilleerd werd door een vrouwelijke beambte, ze tijdens de fouillering bekeken en uitgelachen werd door mannelijke beambten:

“Dus ze fouilleren u, maar er staan nog mannen naar u te kijken in de gang. Waarom weet ik niet eens. Allemaal komen kijken, precies alsof er een alien is of zo? Zo voelde ik mij. U uitlachen recht in uw gezicht van, ‘het is hier een omgebouwde’ of ‘het is een travestiet’.”

56 De federale Ombudsman, ‘Naaktfouilleringen: Het evenwicht tussen de veiligheid in gevangenissen en de waardigheid van de gedetineerden’, D/2019/13.380/1, Brussel, 25 augustus 2019, 164.

57 Art. 108 §2 Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, *Belgisch Staatsblad* 1 februari 2005.

Daarnaast werd één transgender participant, Astrid, aan het bovenlichaam gefouilleerd door een vrouwelijke beambte, omdat ze borsten had, en aan het onderlichaam door een mannelijke beambte, omdat ze op dat moment nog een penis had. Hoewel ze oorspronkelijk met deze alternatieve fouilleringswerkwijze instemde, gaf ze aan hierdoor te kampen met schaamte en voelde ze zich beschadigd in haar lichamelijke integriteit. Deze lichamelijke integriteit kwam, onder andere omwille van haar vrouw-zijn in een mannelijke context, vaak onder druk te staan:

"Toen ik in de gevangenis zat heb ik zo gedacht van goh, als ik hier te lang zit en mensen blijven aan mijn lijf zitten... Dan had ik zoiets van, 'ik wou dat ik terug een jongen was'. Omdat ik ja... Ik voelde mij niet veilig."

Bovendien wordt de lichamelijke integriteit tevens uitgedaagd tijdens het gebruik van (gemeenschappelijke) doucheruimtes. Op vraag van de transgender participanten zelf werd voor sommigen de gunst van een apart douchemoment gecreëerd. Astrid, die op de mannenafdeling verbleef, verklaarde hoe zij steeds apart van mannelijke gedetineerden moest douchen:

"Ge doucht normaal allemaal samen, maar dat waren allemaal aparte kotjes. In [de eerste gevangenis] mocht ik samen met Letitia douchen omdat die ook transgender is. Maar in [de tweede gevangenis] zat er geen andere transgender op mijn afdeling en dan moest ik apart douchen. Dan gingen ze mij eerst komen halen, ofwel eerst de mannen, maar ik moest altijd apart douchen. Ik mocht niet samen met de mannen douchen."

Voor de transgender participanten die op een vrouwenafdeling verbleven, werd samen met de cisgender vrouwelijke gedetineerden gedoucht. De gevangenisdirecteur legde uit dat het gebruik van de gemeenschappelijke doucheruimtes soms wel eens voor wat "spanning" zorgde tussen de vrouwelijke gedetineerden:

"Soms komen er wel eens andere meisjes zeggen dat ze dat toch wel vervelend vinden dat er in de doucheruimte ernaast iemand doucht die transgender is. En dat vinden ze voor hun eigen wel lastig. Dus dat geeft soms wel eens spanning. En dan komen ze vragen of het niet mogelijk is of die mensen apart douchen, (...)."

Tot slot benadrukte één van de PSD-medewerkers dat wie apart wil douchen, hiervoor een persoonlijk verzoek moet indienen bij de gevangenisdirectie. De PSD-medewerker maakte hierbij de bedenking dat een gendertransitie geen geldige reden zou zijn om een

aparte douchefaciliteit toegekend te krijgen:

"Dat (apart douchen) zou gekund hebben als hij (sic) zou aangegeven hebben zich onveilig te voelen. Dan kan dat. Dan worden er uitzonderingen gemaakt. Maar mocht dat, en dat gaat dan over gevaar tegenover andere gedetineerden die hem iets zouden aandoen, dan kan dat wel. Maar ik denk niet op basis van 'ik voel mij daar niet goed bij want ik ben een vrouw... Ik ben in transitie naar een vrouw', dat zou geen reden zijn."

Genderbevestigende kleding en hulpmiddelen

Een derde aspect dat de ervaringen van transgender personen in detentie heeft beïnvloed, was of ze al dan niet toegang kregen tot kleding en tot hulpmiddelen voor een meer vrouwelijke/mannelijke uitstraling (bijvoorbeeld een pruik, make-up, protheses, binder). In de ervaringen van de transgender participanten is een verschil op te merken tussen transgender participanten die op een vrouwenafdeling verbleven en transgender participanten die op een mannenafdeling verbleven. De transgender participanten die op een vrouwenafdeling verbleven kregen toegang tot hun persoonlijke (vrouwelijke) kleding, maar ondervonden beperkingen in de toegang tot genderbevestigende hulpmiddelen, in hun geval een pruik of maquillage. Deze hulpmiddelen werden door het gevangenispersoneel als gunst gezien in plaats van noodzakelijk, zo toont de beleving van Sara:

"Wij schminken ons om te vermijden dat we er mannelijk zouden uitzien. Schmink is echt van levensbelang voor ons. En ik ga geen namen noemen, maar er is hier nog een transgender dame en ocharme. Zij vraagt haar pruik, en zij krijgt haar pruik gewoon niet? Maar ze snappen dat precies niet. Ze zeggen 'nee, nee, nee, een pruik is gevaarlijk' en dit en dat. Nee. Een pruik is een identiteits... Die pruik staat niet zomaar op haar hoofd hé? Ge draagt dat niet zomaar. Dat is omdat ze zich vrouwelijk voelt en dat ook zo wil laten zien. Dat maakt haar sterker. Zeker als ge als trans vrouw kort haar hebt. Dat is echt heel belangrijk."

De transgender participanten die op een mannenafdeling of in een mannengevangenis verbleven, dienden steeds toestemming te vragen bij de gevangenisdirectie om toegang te krijgen tot vrouwelijke kleding en hulpmiddelen. Deze producten zijn niet geïncorporeerd in het standaard (mannelijk) aanbod. Op basis van deze toestemming konden ze via de buitenkantine (vrouwelijke) producten bestellen die ze nodig achten om hun genderidentiteit uit te drukken en te streven naar genderauthenticiteit.⁵⁸ Astrid legde uit welke stappen zij hiervoor diende te ondernemen:

58 V. JENNESS en S. FENSTERMAKER, "Agnes Goes to Prison: Gender Authenticity, Transgender Inmates in Prisons for Men, and Pursuit of 'The Real Deal'", *Gender & Society* 2014, 5-31.

“Dan moest ik een rapportkaartje sturen wat dat ik nodig had en dan bestelde die dat voor mij. Dus ik mocht dan bijvoorbeeld vrouwenreuk bestellen, een stijlstang bestellen, zo van die dingen. Ik mocht ook soutiens dragen. Want dat mocht normaal niet, omdat we op een mannenafdeling zaten. Maar dan ben ik bij de directeur moeten komen en dan heb ik gezegd van, ‘kijk, ik moet van het ziekenhuis soutiens dragen want anders krijg ik hangborsten’. En dan hebben ze gezegd van, ‘ja, ge zijt een beetje vrouw hé, voor ons zijt ge een vrouw, dus ge moogt maximum drie soutiens op uw cel hebben.”

Daaropvolgend benadrukten zowel de transgender participanten als externe zorgprofessionals dat geen toegang krijgen tot genderbevestigende kleding en hulpmiddelen nadelige gevolgen heeft voor transgender én genderzoekende personen. Het verplicht moeten dragen van kleding die niet overeenstemt met het innerlijke gendergevoel en persoonlijkheid, kan een ernstig psychosociaal lijden veroorzaken, zo verklaarde een externe zorgprofessional. Aansluitend hierop schetste Piotr de situatie van zijn vorige celgenoot, een transgender vrouw die slechts gelimiteerde toegang kreeg om enkel op de eigen cel een kleedje (een lang T-shirt) te dragen, alsook geen toegang kreeg tot haar make-up en nagellak.

Tot slot gaven zowel de interne als externe professionals aan dat er *“sowieso weinig exploratieruimte is in een gevangenis als het over gender gaat”*, aangezien in *mannengevangnissen* enkel typisch mannelijke producten beschikbaar zijn en typisch vrouwelijke producten enkel worden aangeboden in gevangnissen waar ook een *vrouwenafdeling* is. Eén van de PSD-medewerkers gaf hierbij aan dat niet alleen het productenaanbod beperkt is op het gebied van genderexpressie, maar ook het werkaanbod in gevangnissen genderstereotiep en aan modernisering toe is. Zo verklaarde de professional dat in *mannengevangnissen* meestal enkel fysiek zware jobs beschikbaar zijn. Meer variatie in het aanbod zou volgens deze participant voordelen opleveren voor *alle* gedetineerden.

(Micro)agressies

Een vierde aspect dat in de ervaringen van alle transgender participanten frequent naar boven kwam, zijn herhaalde confrontaties met microagressies.⁵⁹ Ten aanzien van de transgender participanten uitten microagressies zich in anti-trans (re)acties (zoals “omgebouwde vent”, “geen echte vrouw”, “travestiet”), het opzettelijk aangesproken worden met de verkeerde

voornaamwoorden of aanspreekvorm (misgendering) en/of met de verkeerde naam (deadnaming). Deze minachtingen werden door de transgender participanten voornamelijk ervaren in interactie met (mannelijke) rechters, penitentiaire beambten en medegedetineerden. Hoewel de transgender participanten in deze situaties steeds zelf het woord namen om derden te corrigeren en te vragen hen met de juiste naam en aanspreekvorm aan te spreken, ervoeren ze dat er niet naar hen werd geluisterd. Sara omschreef dit als volgt:

“De rechter noemde mij bij mijn mannennaam. De naam van op mijn paspoort. Hij noemt mij zo. Hij zegt ook ‘hij’ en ‘meneer’. Ik onderbreek hem, dat boeit mij niet of die rechter is of niet, maar ik zeg beleefd van, ‘sorry meneer, kijk, ik ben transgender. Kunt u mij alsjeblieft ‘mevrouw’ noemen en mij ‘Sara’ noemen, alstublieft.’ En die zegt, ‘nee, er staat hier op papier, zo zo zo en zo’. Dus ja, dat boeit hun niet. Dat kan hun niets schelen.”

Binnen het gevangeniswezen werden de transgender participanten hoofdzakelijk door mannelijke penitentiaire beambten en medegedetineerden aan misgendering en deadnaming onderworpen. In interactie met mannelijke penitentiaire beambten hebben alle transgender participanten in eerste instantie gepoogd om in dialoog te treden en de (on-) opzettelijke misvatting te corrigeren. De ervaringen tonen dat deze pogingen meermaals genegeerd of zelfs expliciet geweigerd werden. Bij twee transgender participanten zorgde dit voor het verlies van zelfbeheersing, waardoor ze bijgevolg in de strafcel terecht kwamen. Net doordat hen dit overkwam lieten ze de volgende situaties van misgendering/deadnaming aan zich voorbij gaan. Sara legde uit hoe zij omwille van het pestgedrag door mannelijke gedetineerden, maar vooral door het niet ingrijpen van mannelijke penitentiaire beambten tegen dergelijk wangedrag, uiteindelijk stopte met haar werk als fatik:

“Ik werkte als fatik en ik moest daarvoor naar beneden gaan om het eten te gaan halen. En dat was allemaal zo uitlachen, roepen... En de cheffen zeiden daar gewoon niets op. Die lieten dat gewoon gebeuren. En dat choqueeerde mij wel echt. En dan moest ik mezelf inhouden, want als ik uitvlieg en erop in ga vlieg ik naar het cachot. Dus daarom had ik zoiets van ‘please, zeg dan iets alsjeblieft’. Maar nee, dat gebeurde niet. En dat mag eigenlijk niet vind ik. Wij zouden niet uitgelachen mogen worden. Het is niet Regina of een andere [cisgender] vrouw. Het zijn wij als trans vrouwen die uitgelachen worden en ze weten het. Ze zien het. Maar niemand die er ooit iets op zegt.”

59 'Microagressies' zijn alledaagse, subtiele verbale en non-verbale boodschappen, hetzij opzettelijk of onopzettelijk, die vijandige, denigrerende of negatieve minachtingen en beledigingen overbrengen jegens leden van minderheidsgroepen. Zie: D.W. SUE, *Microaggressions in everyday life: Race, gender, and sexual orientation*, s.l., John Wiley & Sons Inc., 2010.

Hierbij hebben we het nog niet gehad over het gevaar dat een transgender persoon loopt wanneer deze verkeerd wordt aangesproken in het bijzijn van anderen die anti-trans gedrag zouden kunnen stellen of die de transgender persoon in kwestie kwaad zouden willen doen. Het aangesproken worden met de verkeerde naam en/of aanspreekvorm kan immers leiden tot een ongewenste outing van hun (transgender) identiteit. Dit gebeurde onder andere bij Vanessa, van wie – ondanks de administratieve inspanningen van de gevangenisdirectie – de identiteit bij de penitentiaire beampten en vervolgens ook medegedetineerden ongewenst onthuld werd. Deze onthulling gebeurde niet alleen bij Vanessa, maar ook bij andere transgender personen in dezelfde gevangenis. Vanessa wees hierbij op het grote gebrek aan privacy en ongepaste nieuwsgierigheid van zowel penitentiaire beampten als medegedetineerden binnen het gevangeniswezen:

“Uiteindelijk, ja. De directie heeft dat zeker tegen een cipier gezegd en dan de andere cipier tegen nog een andere en verder en verder. En uiteindelijk wist iedereen dat. Dat is beginnen rond gaan. Die [penitentiaire beampten] durfden over mij wel tegen andere meisjes zeggen van ‘ja, dat was vroeger een man en die is vrouw geworden’. Een paar vrouwen zijn dan naar mij gekomen om te vragen of dat waar was. Want ja, aan mij merkte ge dat helemaal niet. Er waren zelfs cheffen die tegen mij kwamen zeggen van, ‘kijk, die persoon daar was vroeger dit en die is nu dat geworden’. En ik was zo raar aan het kijken en ik zeg van, ‘wie the fuck zijde jij dat jij dat tegen mij komt zeggen? Vindt jij dat normaal? Ge moet u aan de mensen hun privacy houden. Jullie moeten dat niet tegen mij komen zeggen’. En toen zei die van, ‘ja, maar nee ik wou dat voor u komen zeggen’. Uit curiositeit dus.”

Transgenderzorg en -noden

Een vijfde aspect heeft betrekking op de ervaringen en noden op het gebied van transgenderzorg. In de eerste plaats gaat transgenderzorg over de toegankelijkheid van informatie rond het thema, de zorgopties, rechten en juridische procedures rond naamsverandering en/of wijziging van de geslachtsregistratie. Met uitzondering van Piotr, gaf elke transgender participant (van wie de naam en/of geslachtsregistratie nog niet veranderd was) aan deze wens te hebben. Vanuit de verwachting dat ze dit niet konden verwezenlijken vanuit hun positie als gedetineerde, opteerden de participanten om dit pas aan te vragen na hun detentie. Ook had geen enkele transgender participant ooit al contact gehad met het Transgender Infopunt⁶⁰ om meer informatie te verzamelen over het onderwerp. Volgens Piotr ligt dit aan het feit dat niet elk telefoonnummer

beschikbaar is vanuit de gevangenis en het gebrek aan privacy om (in sommige gevangenissen van op de gang) zulke gevoelige thematiek telefonisch te bespreken.

Daarnaast benadrukten de transgender participanten dat de toegang tot (informatie over) transgenderzorg ook belemmerd werd door de beperkte kennis en onervarenheid van de zorg-, hulp- en dienstverleners die werkzaam zijn binnen het gevangeniswezen. Sara wijst hierbij op het tekort aan specialisatie binnen het reguliere gezondheidszorg- en hulpaanbod en dit zowel op het gebied van medische, juridische als psychosociale ondersteuning:

“Ik heb dat zelf ook al gevraagd aan de directeur of er iemand is waarmee wij echt kunnen praten, een psycholoog of zo die echt gespecialiseerd is in transgender (...). Maar dan zeggen ze ‘bel naar JWW of naar die’. Maar dat is voor mij geen psycholoog die ons begrijpt. Als we zo één keer per week iemand zouden hebben om te spreken echter over hoe dat het gaat met ons, als transgender, dat zou echt goed zijn.”

Op het gebied van psychosociale ondersteuning is gebleken dat drie transgender participanten reeds vóór hun detentie een begeleidingstraject volgden bij een externe zorgprofessional gespecialiseerd in gendervragen. Hun ervaringen tonen aan dat deze (externe) psychosociale begeleiding steeds gepauzeerd werd van zodra ze in de gevangenis terechtkwamen, een bevinding die zowel door de transgender participanten als externe professionals werd benadrukt. Meerdere externe zorgprofessionals gaven hierbij aan dat ze het contact met de cliënt (tijdelijk) moesten bevriezen omdat één-op-één contact moeilijk realiseerbaar was:

“Wat ik wel opvallend vind is dat er zo naar contactname toe, zijn eigenlijk weinig vragen gesteld. Dus wat ik bedoel is dat de begeleiding rond dat gendervraagstuk ‘on hold’ wordt gezet op het moment dat ze in de gevangenis verblijven (...). Ik denk wel dat er openheid is vanuit ons team om zeker, al is het via een psycholoog daar, een klein lijntje vast te houden. Anders komt er gelijk zo’n radicale breuk en dat is lastig voor de mensen ook denk ik.”

Daaropvolgend schetsten drie externe zorgprofessionals meerdere casussen waaruit bleek dat hun cliënt vanuit de gevangenis ofwel zelfstandig tot bij hen is gekomen (door middel van een UV of PV) ofwel onder begeleiding van penitentiaire beampten (veiligheidskorps). Hoewel deze personen tot bij hun externe zorgprofessionals kwamen, voor een verderzetting dan wel voor een opstart van een

60 Het Transgender Infopunt is een onthaal-, informatie- en expertisecentrum voor iedereen met vragen over het transgenderthema en beschikt ook over een gratis en anoniem telefoonnummer (zie www.transgenderinfo.be).

transitietraject, kon hun begeleiding in detentie uiteindelijk niet verdergezet worden. De externe zorgprofessionals verwezen hierbij naar de financiële, praktische en institutionele drempels waarop ze botsten, waaronder het hoge kostenplaatje voor het begeleidend transport vanuit de gevangenis, maar ook de terughoudendheid van gevangenisdirecties om verdere stappen in een transitieproces te laten doorgaan:

“De reden dat we toen afgerond hebben, was dus omdat we in een context zaten waarin we niet veel konden doen of gedaan kregen doordat we zo vasthingen aan dat systeem. Ik voelde mij toen echt machteloos. Vanuit de gevangenis zelf zijn er dus geen verdere stappen ondernomen. Ik heb haar toen ook gezegd dat verdere stappen voor mij een evidentie leken, maar het vanwege de context moeilijk is. Stel dat we inderdaad de transitie gingen opstarten, bijvoorbeeld met een hormoonbehandeling, dan moet er in de gevangenis ook van alles geregeld worden. Die pillen moeten klaargelegd worden bijvoorbeeld, ge kunt dat daar niet verstoppén hé.”

Doordat externe psychosociale begeleidingstrajecten niet verdergezet konden worden, resulteerde dit voor verschillende cliënten in een transitie-uitstel. Deze cliënten werden door de externe zorgprofessionals aangemoedigd om terug te komen van zodra ze hun gevangenisstraf hadden uitgevoerd. Hoewel een transitie-uitstel voor kortgestrafte gedetineerden misschien aangewezen kan zijn, vormt dit voor langgestraften een groter probleem, zoals beaamd door een externe professional. Op het vlak van medische opvolging is gebleken dat de continuïteit in het zorgproces beter gewaarborgd is als het gaat over verderzetting van hormoontherapie. Vier van de zes transgender participanten waren reeds gestart met hormoontherapie vóór hun hechtenis en konden dit, mits bewijs van medische voorschriften en/of een diagnostisch verslag van hun externe psycholoog-seksuoloog, verderzetten. Dit blijkt ook uit de verklaring van één van de externe zorgprofessionals. Desondanks was er bij één transgender participant, Sara, wel een externe interventie nodig om de hormoontherapie terug op te starten. Zij was immers vlak voor haar detentie gestopt met de therapie, waardoor zij op het moment van binnenkomst geen vrouwelijke hormonen innam. Zij contacteerde hierom haar externe dokter die naar de gevangenis is gekomen om een bloedafname te doen en de noodzakelijkheid van hormoontherapie te bevestigen tegenover de medische dienst en gevangenisdirectie. Daarnaast had één transgender participant, Vanessa, reeds vóór haar detentie genderbevestigende chirurgie gehad. Transgender participanten die dit nog niet hadden gehad, spraken de wens uit om dit in de toekomst

te doen. Ook dit onderdeel van hun (medisch) transitieproces planden ze te doen na hun detentie, gezien geen enkele transgender participant het mogelijk achtte om dit vanuit de gevangeniscontext waar te maken. Bij Sara speelt er daarom heel wat onzekerheid:

“Stel dat ik een lange veroordeling krijg, wat dan? Ik wil al zo lang een borstvergroting en sowieso ook het laatste, mijn geslachtsoperatie. Stel dat ik heel lang moet zitten, ga ik dat dan kunnen doen? Ga ik dat allemaal kunnen regelen vanuit de gevangenis? Een laserbehandeling, enzovoort? Ik weet het, dat wordt allemaal gezien als schoonheidsdingen, maar voor mij is dat niet zo. Dat hoort bij mijn transitie. Dat is echt iets noodzakelijks voor mij. Ik heb dat echt nodig voor mij uit te drukken als vrouw. En als zo'n dingen zouden kunnen geregeld worden en ik af en toe op uitgang zou kunnen gaan voor een laserbehandeling, bijvoorbeeld om de maand, dat is kei belangrijk hé. Dat wil ik echt.”

Steun- en krachtbronnen tijdens detentie

Als laatste werd in de interviews met de transgender participanten gepeild naar positieve ervaringen en wie of wat de steun- en krachtbronnen zijn/waren die hun gedurende de detentieperiode helpen/hielpen. Hierbij verwezen vier transgender participanten naar een goed contact met de thuisomgeving (familie en vrienden) als belangrijkste ondersteuningsbron. Bij Vanessa zorgden de wekelijkse bezoeken en telefoons van haar zussen en broer ervoor dat ze de moed niet liet zakken. Opvallend is dat bij elke transgender participant, onder andere dankzij de detentie, hun sociaal netwerk werd uitgebreid, alsook contacten hersteld. Zo vertelde Sara hoe het verblijf in de gevangenis haar hielp om nieuwe sociale contacten te leggen en het contact met haar moeder te herstellen. Doorheen hun detentie waren alle transgender participanten in contact gekomen met een ander transgender persoon, waardoor ze dagelijks met elkaar konden communiceren. Hierdoor konden ze ervaringen met elkaar uitwisselen over hun transitieproces, de obstakels die ze ondervinden en konden ze zich ook dagelijks bezighouden met gezamenlijke verzorgingsactiviteiten op cel, zoals elkaars haar doen, elkaar maquilleren, elkaars nagels lakken, enzoverder. Dit peer-contact zorgde ervoor dat ze zich niet meer helemaal alleen voelden, zoals Sara verwoordde:

“Ge zijt niet meer alleen, snapte? Dan hebt ge zo iemand die u verstaat. Die dezelfde dingen moet doen. Want ik heb veel meer werk aan mezelf om mij deftig te houden zal ik maar zeggen. En een gewone vrouw kent dat niet. Bij Essie⁶¹ (trans vrouw) bijvoorbeeld heb ik dat niet. Wij

61 Pseudoniem.

hebben hetzelfde. Wij moeten hetzelfde doen. Wij nemen alle twee hormonen. Voor het scheren schaam ik mij bij Essie ook niet. Niet meer. Want zij moet daar ook door. In het begin wel hé. In het begin verstopte ik mijn gezicht, maar ze zei van, 'niet doen, schaam u niet, ik weet goed wat ge moet doen, ik weet wat het is, ik ben er zelf ook door gemoeten.'"

Peer-contact kwam niet alleen tot stand tussen gedetineerden onderling. Zo ontmoette één transgender participant, Astrid, tijdens haar detentie een penitentiare beambte die zich identificeerde als trans vrouw. Met deze beambte kon Astrid op regelmatige basis informatie en ervaringen uitwisselen, wat ze als zeer positief ervaren heeft:

"In [plaatsnaam mannengevangenis] werkte ook een cipier die ook transgender was. Die werkte normaal op een andere afdeling, maar die sprong af en toe op de [afdelingsnaam] binnen. Dus ik vind dat er meer vrouwelijke transgenders in de gevangenis moeten werken (lacht). Ik kon daar veel meer tegen zeggen dan tegen een andere cipier."

Een volgende krachtbron die transgender participanten hielp om de dagen door te komen, was hun eigen mentale weerbaarheid, positieve ingesteldheid en veerkracht. Ondanks de anti-trans (re)acties, *misgendering* en *deadnaming* waarmee transgender personen tijdens hun opsluiting geconfronteerd werden, trachtten ze zoveel mogelijk te focussen op de positieve punten, zoals onder meer de (kleine) stappen die ze reeds konden zetten in hun transitietraject. Sara duidde:

"Mijn mentale zelf. Ik denk altijd positief. Wat er ook gebeurt, in welke situatie ik ook zit. En nu ook sinds ik hormonen neem, dat maakt mij echt blij. Want elke stap dichterbij mezelf geeft mij een boost. Want toen ik geen hormonen nam, voelde ik mij zo leeg en down en zo. En nu is dat meer ja... Maar vooral mijn mentale zelf. Ook als ik mij ga schminken, mij klaarmaken, mijn haar kan doen, nog altijd vrouwelijk kan zijn... Dat doet mij echt goed om de dag door te komen."

Tot slot verwezen meerdere transgender participanten naar het belang van deelname aan activiteiten als manier om te ontspannen. Hoewel ze zich in het begin van hun detentie meestal onthielden van het activiteitenaanbod, onder andere uit angst en schaamte, veranderde dit naarmate ze langer in de

gevangenis verbleven.

Aansluitend hierbij wordt het organiseren van een praatgroep in combinatie met infosessies over genderdiversiteit door de transgender participanten sterk aanbevolen voor het toekomstig activiteitenaanbod.

Kansen en uitdagingen voor de toekomst

De aangehaalde kwesties in dit onderzoek stellen de fundamentele principes aan de kaak die ten grondslag liggen aan de strikt gender-binaire cismatatieve gevangenisomgeving.⁶² In de huidige gevangenispraktijken en -beleidslijnen, gebaseerd op cismatatieve kaders van sekse en gender, worden transgender personen grotendeels beschouwd als veiligheidsrisico's of als mensen die voor een extra werkbelasting zorgen.⁶³

Desalniettemin is de ontwikkeling van een duurzaam management dat rekening houdt met genderdiversiteit en de noden van transgender personen, niet alleen van belang voor transgender personen zelf, maar ook voor de professionals die hen horen bij te staan. Hieronder vallen zowel (lokale) gevangenisdirecties, penitentiare beampten, als zorg-, hulp- en dienstverleners. Bij de verdere uitrol van algemene richtlijnen rond transgender personen in Belgische gevangnissen⁶⁴, is het dan ook belangrijk om op basis van bovenstaande ervaringen actiepunten te formuleren en onderstaande aanbevelingen in aanmerking te nemen in de toekomstige beleidslijnen.

Nood aan een genderinclusief onthaal- en classificatiebeleid

Ten eerste wordt in dit onderzoek de nood aan een genderinclusief onthaal- en classificatiebeleid onderschreven.

Dit onderzoek toont aan dat personen in principe worden opgesloten in een gevangenisafdeling die overeenstemt met de formele geslachtsregistratie (M/V), maar dat, wanneer deze regel systematisch gevolgd wordt, dit ertoe zou (kunnen) leiden dat transgender personen (in hun ervaring) misclassificatie ondergaan. Daarom beveelt de Raad van Europa⁶⁵ en het CPT⁶⁶ aan om flexibel om te gaan met de

62 V. JENNESS en S. FENSTERMAKER, "Agnes Goes to Prison", *supra* vn. 58; J. RODGERS e.a., "Cisnormativity, criminalisation, vulnerability: Transgender people in prisons", *supra* vn. 5.

63 J. RODGERS e.a., "Cisnormativity, criminalisation, vulnerability: Transgender people in prisons", *supra* vn. 5.

64 Parl. St. Kamer, *supra* vn. 19.

65 COUNCIL OF EUROPE, *Revised commentary to recommendation CM/REC(2006)2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rules*, *supra* vn. 27.

66 COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Maltese Government*, *supra* vn. 31; COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Spanish Government*, *supra* vn. 33.

strikte M/V-scheidingsregel en een plaatsing op basis van de zelfwaargenomen genderidentiteit aan te nemen. Desalniettemin wordt in dit onderzoek duidelijk dat een plaatsing op basis van de genderidentiteit eerder een gunst is dan een recht, aangezien transgender personen steeds afhankelijk zijn van het (intern) classificatiebesluit waarvoor de (lokale) gevangenisdirectie bevoegd is. Dit maakt dat transgender personen geconfronteerd worden met het verlies van genderautonomie.⁶⁷ Andere personen gaan namelijk bepalen of iemand in een *mannen- of vrouwengevangenis(afdeling)* terecht komt en tezelfdertijd een oordeel uitbrengen over de legitimiteit van de zelfwaargenomen genderidentiteit.⁶⁸

Om te vermijden dat de classificatiebeslissing uitmondt in een ervaring van misclassificatie, is het uiterst belangrijk dat gevangenen een genderinclusief onthaal- en classificatiebeleid introduceren. In dit beleid wordt gebruik gemaakt van een geïndividualiseerde casusanalyse waarin transgender personen actief betrokken worden in het advies- en beslissingsproces met het oog op hun plaatsing en persoonlijke veiligheid.⁶⁹ Dit wil zeggen dat aan elke nieuwe gedetineerde gevraagd⁷⁰ wordt hoe die zich identificeert en dat deze zelfidentificatie het uitgangspunt vormt in het verdere classificatieproces. Assumpties op basis van de formele geslachtsregistratie en uiterlijke verschijning dienen te allen tijde vermeden te worden. In geval van twijfel is het aangewezen dat de gevangenisdirectie (als beslissingsorgaan) nuttig advies inwint van zowel interne professionals (medische dienst, PSD, etc.), als van externe professionals of organisaties met expertise in het transgenderthema (als de betrokkene dat wenst). Deze multidisciplinaire aanpak zal misclassificatie tegengaan en bijdragen tot een versterking van de veiligheid en beveiliging, een verminderd risico op incidenten en algemene verbeteringen in het beheer van het gevangeniswezen.⁷¹ Een uitdaging blijft hoe dan ook dat gevangenen die niet gendergemengd georganiseerd zijn, zelfs niet kunnen kiezen tussen een plaatsing op een *mannen- of vrouwenafdeling*. Hier botsen niet alleen transgender personen op de

beperkingen van het binaire gevangenisstelsel, maar ook de professionals die binnen deze grenzen dienen te handelen. Voor personen die hiertoe een wens uitspreken, dient een transfer op basis van de genderidentiteit mogelijk te zijn.

Nood aan sociale genderbevestiging in alledaagse gevangenispraktijken en interacties

Een tweede uitgesproken nood die transgender personen in een gevangeniscontext ervaren, situeert zich op het gebied van sociale genderbevestiging, wat verwijst naar een interactief proces waarbij een persoon sociale (h)erkenning en steun krijgt voor diens genderidentiteit en -expressie.⁷² De belangrijkste elementen van sociale genderbevestiging ten aanzien van transgender personen in alledaagse gevangenispraktijken en interacties liggen in (1) het gebruik van de naam en voornaamwoorden conform de genderidentiteit in alle mondelinge en schriftelijke communicatie; (2) het mogen hebben en dragen van de zelfgekozen kleding en hulpmiddelen ter vermannelijking/vervrouwelijking; en (3) de manier waarop en door wie lichamelijke fouilleringen worden uitgevoerd.⁷³

Wat betreft het gebruik van de naam en voornaamwoorden vond dit onderzoek dat transgender personen zowel vóór als tijdens hun detentie meermaals slachtoffer werden van het (on)opzettelijk aangesproken worden met de verkeerde naam (*deadnaming*) en voornaamwoorden (*misgendering*) door zowel medegedetineerden als professionals (voornamelijk mannelijke rechters en penitentiaire beambten). Dat de impact van deze microagressies door de stellers van dit (wan)gedrag onderschat wordt, kunnen we opmaken uit het feit dat dit gedrag bleef aanhouden zelfs na pogingen om te corrigeren. Bovendien toont onderzoek aan dat deze microagressies bij transgender personen leiden tot een verminderde eigenwaarde, verlies van zelfrespect en een gevoel van onzichtbaarheid om als hun authentieke zelf te leven.⁷⁴ Verkeerd aangesproken worden brengt ook het gevaar van ongewenste outing

67 Genderautonomie verwijst naar het (relatief) recht op zelfbeschikking over de eigen genderidentiteit. Zie: P. CANNOOT, "Genderdiversiteit en het Belgisch recht: Via M/V/X op weg naar totale genderinclusiviteit?", in E. Brems, P. Cannoot, & L. Stevens (Eds.), *Recht en gender in België: 10 jaar later*, Brugge, die Keure, 2021, 537-562.

68 L. WESTBROOK en K. SCHILT, "Doing Gender, Determining Gender", *supra* vn. 55.

69 UNDP, *Mapping of good practices for the management of transgender prisoners: literature review*, Bangkok, UNDP, 2020, 74.

70 Belangrijk is dat vragen over de genderidentiteit van een gedetineerde op een manier worden gesteld dat de gedetineerde zich zo comfortabel mogelijk voelt om openlijk te antwoorden. Hierbij kan het nuttig zijn dat de instelling samenwerkt met een (gender)expertisecentrum om de taal en het kader voor deze vraag te ontwikkelen, vooral als het intakepersoneel niet zeker weet hoe de vraag te stellen. Daarom kan het nuttig zijn specifieke taal voor deze vraag te omschrijven in een factsheet voor het intakepersoneel.

71 UNDP, *Mapping of good practices for the management of transgender prisoners: literature review*, *supra* vn. 69, 47.

72 J. SEVELIUS en V. JENNESS, "Challenges and opportunities for gender-affirming healthcare for transgender women in prison", *International Journal of Prisoner Health* 2017, 34.

73 E.F. SIMOPOULOS en E.K. KHIN, "Fundamental Principles Inherent in the Comprehensive Care of Transgender Inmates", *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 2014, 11.

74 N.E. KENDIG, A. CUBITT, A. MOSS en J. SEVELIUS, "Developing Correctional Policy, Practice, and Clinical Care Considerations for Incarcerated Transgender Patients Through Collaborative Stakeholder Engagement", *Journal of Correctional Health Care* 2019, 277-286.

met zich mee, wat transgender personen opnieuw in een kwetsbare positie brengt. Daarom verbieden sommige jurisdicties het gebruik van de namen en voornaamwoorden die niet overeenstemmen met de genderidentiteit van de gedetineerden.⁷⁵ Er zijn ook aanwijzingen dat het gebruik van de zelfgekozen naam en voornaamwoorden de alledaagse gevangenispraktijk verbetert, alsook stress, depressie en angst bij gedetineerde transgender personen vermindert.⁷⁶ Bijgevolg wordt aanbevolen dat (lokale) gevangensdirecties het gebruik van de naam (indien deze niet strookt met de officiële naam) en voornaamwoorden die overeenstemmen met de genderidentiteit in alle mondelinge en schriftelijke communicatie toestaan en gevangenispersoneelsleden, in het bijzonder penitentiaire beampten, opleggen om dit beleid te volgen. Penitentiaire beampten in het bijzonder dragen immers de deontologische plicht om transgender personen te beschermen tegen vernederend, kleinerend en stigmatiserend gedrag en taalgebruik.⁷⁷

Verder blijkt dat het mogen hebben en dragen van de zelfgekozen kleding en hulpmiddelen ter vervrouwelijking/vermannelijking van cruciaal belang zijn voor transgender personen in gevangenschap. Zelfbepaling van kleding omvat immers het vermogen om intieme beslissingen te nemen over het eigen lichaam en hoe de identiteit door anderen gezien en begrepen wordt.⁷⁸ Echter zien de meeste gevangenis zelfgekozen kleding, en meer specifiek genderbevestigende hulpmiddelen (zoals make-up, pruiken, etc.) niet als noodzakelijk maar als gunst.⁷⁹ Doordat in mannen- en vrouwengevangenisafdelingen verschillende regels gelden rond uiterlijk en kleding, welke vaak sekse-/genderstereotypen versterken⁸⁰, wordt het recht op vrijheid van genderexpressie⁸¹ sterk begrensd. Onderzoek toont aan dat dit nadelige gevolgen heeft voor transgender personen, omdat ze hierdoor vaak onderworpen worden aan het verplicht moeten dragen van kleding die hun gender niet bevestigt, wat leidt tot ernstig psychosociaal lijden.⁸² Daarom wordt aanbevolen dat gevangensdirecties

personen toelaten kledij te dragen die aansluit bij de genderidentiteit en dat gedetineerden zowel beroep kunnen doen op goedgekeurde mannelijke producten als goedgekeurde vrouwelijke producten, ongeacht waar men verblijft. De toegang tot kleding en hulpmiddelen waarmee transgender personen hun genderidentiteit wensen uit te drukken, kan bovendien ook vergemakkelijkt worden door onder meer genderneutrale aankoopties aan te bieden voor elke gedetineerde.⁸³

Tenslotte ligt de manier waarop en door wie lichamelijke fouilleringen worden uitgevoerd bijzonder gevoelig bij transgender personen. Fouillering kan namelijk het risico op vernedering, mishandeling en discriminatie vergroten, omdat dit naaktheid en lichamelijk contact kan impliceren.⁸⁴ Het is dan ook erg belangrijk dat bijzondere aandacht wordt besteed ten aanzien van personen van wie het lichaam als kwetsbaar kan gezien worden doordat ze zich in een context bevinden waarin verwacht wordt dat sekse en gender op één lijn liggen.⁸⁵ Een positieve vaststelling van dit onderzoek is dat aan de transgender participanten op voorhand gevraagd werd of ze door een mannelijke of vrouwelijke penitentiaire beampte gefouilleerd wensten te worden, wat als een goede praktijk wordt omschreven.⁸⁶ Inzake fouilleringen kan het voor de (lokale) gevangensdirectie ook nuttig zijn om net zoals bij de classificatiebeslissing advies in te winnen bij zowel interne als externe professionals, alvorens het gender van de penitentiaire beampte te kiezen die de fouillering op het lichaam van de persoon zal uitvoeren. De uitdaging blijft echter om steeds een goed evenwicht te vinden tussen respect voor de wens van de gedetineerde, alsook het comfort van de beampte die de fouillering dient uit te voeren.

Nood aan faciliteren van peer support

Ten vierde is er nood aan het erkennen en faciliteren van peer support voor gedetineerden die zich identificeren als transgender of vragen hebben over hun genderidentiteit. In dit onderzoek meldden

75 UNDP, *Mapping of good practices for the management of transgender prisoners: literature review*, supra vn. 69, 10-12.

76 National Center for Transgender Equality. *Policies to increase safety and respect for transgender prisoners: A guide for agencies and advocates*. Washington DC, USA, 2018.

77 COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Spanish Government*, supra vn. 33, 53.

78 G. ARKLES, "Correcting Race and Gender: Prison Regulation of Social Hierarchy Through Dress", *New York University Law Review* 2012, 861-950.

79 S. LAMBLE, "Rethinking gendered prison policies: Impacts on transgender prisoners", *ECAN Bulletin* 2012, afl. 16, 7-12.

80 S. PEMBERTON, "Enforcing Gender: The Constitution of Sex and Gender in Prison Regimes", *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 2013, 151-175.

81 Art. 4 Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen, BS 30 mei 2007.

82 J. BASHFORD, S. HASAN en C. MARRIOTT, *Inside gender identity: A report on meeting the health and sociale care needs of transgender people in the criminal justice system*, Bradford, Community Innovations Enterprise, 2017; J. ASH, *Dress behind bars: prison clothing as criminality*, Londen, Palgrave Macmillan, 2010.

83 UNDP, *Mapping of good practices for the management of transgender prisoners: literature review*, supra vn. 69, 28-29.

84 APT en PRI, *LGBTI persons deprived of their liberty: a framework for preventive monitoring. A Detention Monitoring Tool resource: Second edition*, Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International, 2015.

85 J. RODGERS e.a., "Cisnormativity, criminalisation, vulnerability: Transgender people in prisons", supra vn. 5.

86 UNDP, *Mapping of good practices for the management of transgender prisoners: literature review*, supra vn. 69, 21.

transgender participanten een aantal positieve ervaringen binnen de gevangenis, met name wanneer er tijdens hun detentie contact was met *peers*. In Europese en Vlaamse gevangenissen komt peer support voornamelijk tot stand op een impliciete en niet-bewuste manier⁸⁷ en informeren en ondersteunen gedetineerden (en voornamelijk celgenoten) elkaar op een informele manier.⁸⁸ Deze vaststelling kwam ook terug in dit onderzoek. Informele peer support blijkt een belangrijke informatie-, ondersteunings- en krachtbron te zijn voor transgender personen in detentie, daar ze vaak in de grote minderheid (of zelfs helemaal alleen) zijn. Hoewel informele peer support een grote waarde kent, is het nuttig dat zowel binnen als buiten de gevangensmuren verder wordt nagedacht over de opzet van informele en formele ondersteuningsnetwerken voor gedetineerde transgender (en LHBTI) personen (in het algemeen).

Een goed voorbeeld van zo een ondersteuningsnetwerk is het *Bent Bars Project*⁸⁹ in Groot-Brittannië, een schrijfproject door en voor LHBTI-personen. Dit project verbindt LHBTI-personen rechtstreeks over de gevangensmuren heen door gedetineerde LHBTI-personen als penvriend te matchen met LHBTI-personen buiten de gevangenis. Binnen het gevangeniswezen dienen evenzeer ideeën en initiatieven van gedetineerden verwelkomt, ondersteund en aangemoedigd te worden. Hiervoor zou men draagvlak kunnen creëren door de opzet van een lokale LHBTI-werkgroep, bestaande uit geëngageerde gedetineerden, gevangenispersoneel, zorg-, hulp- en dienstverleners, en experts uit het LHBTI- en transgendermiddenveld. Erg waardevol is om binnen deze lokale werkgroepen op het niveau van desbetreffende gevangenis verder te brainstormen over het creëren van draagvlak rond dit thema, het faciliteren van (in)formele peer support en het toegankelijker maken van informatie over gender- en seksuele diversiteit (bijv. bibliotheek, activiteiten, infosessies, praatgroepen, etc.) voor zowel gedetineerden als personeel.

Nood aan toegankelijkheid en continuïteit van transgenderzorg

Een vijfde en laatste uitgesproken nood waar we bijzondere aandacht aan dienen te besteden, gaat over de continuïteit en toegankelijkheid van transgenderzorg voor personen in detentie. Zoals bekrachtigd door het CPT⁹⁰ mogen transgender personen niet worden uitgesloten van de extern beschikbare transgenderzorg, dewelke kan bestaan uit eerstelijnszorg, gynaecologische en urologische zorg, reproductieve zorg, stem- en communicatietherapie, psychosociale zorg, en genderbevestigende hormonale en chirurgische behandelingen.⁹¹

Op het vlak van psychosociale transgenderzorg toont dit onderzoek een groot gebrek aan continuïteit, een vaststelling die we ook zien bij gedetineerden die drugs gebruiken⁹² of kampen met geestelijke gezondheidsproblemen⁹³. Dat het penitentiaire psychosociale zorgaanbod niet tegemoetkomt aan de psychosociale noden die de transgender participanten omschreven, is dan ook een belangrijke bevinding van dit onderzoek. Eerder buitenlands onderzoek wees op de beperkte klinische en culturele competenties van zorg-, hulp- en dienstverleners die binnen het gevangeniswezen werken.⁹⁴ Het gebrek hieraan maakt dat transgender personen bij niemand terecht kunnen om over hun transgender ervaring te praten, behalve *peers* (indien die er zijn). Op basis van deze bevindingen wordt aanbevolen dat wanneer de interne expertise van zorg-, hulp- en dienstverleners in de (in)directe tewerkstelling van de gevangenis ontoereikend is of niet bestaat, de gevangenis beroep doet op advies bij externe professionals met expertise in transgenderzorg. Daarenboven wordt sterk aanbevolen dat de interne professionals informatieve en sensibiliserende vormingen, geschreven materiaal of webinars aangereikt krijgen, zodat ze gedetineerden beter kunnen ondersteunen in hun genderidentiteitszoektocht.

Op het vlak van medische transgenderzorg tonen de ervaringen aan dat de zorgcontinuïteit beter gegarandeerd wordt op het niveau van hormoontherapie. Terwijl in verschillende (vooral niet-Europese) landen een 'freeze-framing'-beleid⁹⁵ wordt toegepast (met alle negatieve gevolgen van dien),

87 D. BROSENS, F. CROUX en L. DE DONDER, *Prisoners' active citizenship: An insight in European prisons*, VUB, 2018.

88 D. BROSENS en L. DE DONDER, "Peer-to-peer leren en ondersteuning: ook mogelijk in gevangenissen!?", *Panopticon* 2017, 142-146.

89 Zie www.bentbarsproject.org.

90 COUNCIL OF EUROPE, *Report to the Austrian Government on the visit to Austria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 22 September to 1 October 2014*, supra vn. 30.

91 WPATH, *Standards of Care for the Health of Transsexual, Transgender, and Gender-Nonconforming People, Version 7*, supra vn. 16.

92 S. VANDEVELDE, F. VANDER LAENEN, B. MINE, E. MAES, L. DE CLERCQ, L. DECKERS en W. VANDERPLASSCHEN, "Linkage and continuity of care after release from prison: an evaluation of central registration points for drug users in Belgium", *International Journal of Prisoner Health* 2021, 19-30.

93 L. FAVRIL, F. VANDER LAENEN en K. AUDENAERT, "Psychiatrische morbiditeit bij gedetineerden in Vlaanderen", *Panopticon* 2017, 231-245.

94 K.A. CLARK, J.M. WHITE HUGHTO en J.E. PACHANKIS, "'What's the right thing to do?' Correctional healthcare providers' knowledge, attitudes and experiences caring for transgender inmates", *Social Science & Medicine* 2017, 80-89.

95 Verwijst naar een beleid waardoor hormoonbehandeling ofwel niet kan worden opgestart ofwel geheel of gedeeltelijk wordt stopgezet vanaf het moment dat de persoon de gevangenisinstelling betreedt. Zie: G.R. BROWN, "Qualitative Analysis of Transgender Inmates' Correspondence: Implications for Departments of Correction", *Journal of Correctional Health Care* 2014, 334-342.

brengt dit onderzoek naar voren dat gedetineerden die reeds vóór hun detentie met hormoonbehandeling gestart waren en hiervan legitiem bewijs konden voorleggen, deze noodzakelijke medische interventie zonder al te veel problemen konden voortzetten. De uitdaging ligt voornamelijk in het vergemakkelijken van de opstart van hormoontherapie vanuit de gevangeniscontext voor gedetineerden die dit wensen en hiervoor geschikt worden geacht door een klinisch psycholoog-seksuoloog.

Een bijzonder aandachtspunt rond medische transgenderzorg heeft betrekking op het toegankelijk maken van genderbevestigende chirurgie. Ondanks dat genderbevestigende chirurgie aantoonbaar effectief is in de zorg voor transgender personen⁹⁶, is dit volgens de transgender participanten niet mogelijk zolang ze in detentie zitten. Echter is het systematisch weigeren van genderbevestigende chirurgie voor gedetineerden door verschillende Amerikaanse hoven ongrondwettelijk verklaard.⁹⁷ In België zou het bovendien een directe discriminatie onder de Genderwet⁹⁸ uitmaken. Dientengevolge wordt aanbevolen dat genderbevestigende chirurgie wordt toegestaan aan gedetineerden die hiervoor geschikt worden geacht en dat, tot slot, de penitentiaire gezondheidsdienst een samenwerking opzet met

(externe) experts in transgenderzorg om aan alle gezondheidsbehoeften van transgender personen tegemoet te komen.

Slot

Concluderend kunnen we stellen dat dit kleinschalig kwalitatief-exploratief onderzoek aantoonde dat de ervaringen van transgender personen in Vlaamse gevangenissen variëren, maar dat de specifieke '*transgender pains of imprisonment*' telkens opmerkelijk voelbaar zijn. De genderdiversiteit die deze personen binnenbrengen tot achter gender-binaire tralies, doet de strikte M/V-indeling en cismatieve veronderstellingen op zijn grondvesten daveren. Het feit dat transgender personen (tegenover cisgender personen) tot een kleine minderheid behoren, zowel onder gedetineerden als onder personeel, maakt dat ze zowel categorisch als institutioneel gezien in een zeer kwetsbare positie verkeren. Dit vereist meer aandacht van zowel gevangenispersonnel als hulp- en dienstverleners en bewijst de noodzaak aan de implementatie van (genderinclusieve) beleidsrichtlijnen met belangstelling voor hun specifieke noden en behoeften op verschillende levensdomeinen.

96 G. HEYLENS, C. VERROKEN, S. DE COCK, G. T'SJOEN en G. DE CUYPERE, "Effects of Different Steps in Gender Reassignment Therapy on Psychopathology: A Prospective Study of Persons with a Gender Identity Disorder", *The Journal of Sexual Medicine* 2014, 119-126.

97 M. GARCIA en P. GOLDBOLD, "155 Barriers to Post-Transgender Surgery Care In the Federal Prison System", *The Journal of Sexual Medicine* 2018, afl. 2, S43-S44.

98 Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen, BS 30 mei 2007.

Justitieel Welzijnswerk en het 0800-nummer: een verhaal vanuit de praktijk

Tinneke Voets¹

Justitieel Welzijnswerk (JWW) is een deelwerking van het Centrum Algemeen Welzijnswerk. JWW biedt onthaal en begeleiding aan gedetineerden en hun directe sociale omgeving. Er zijn JWW-medewerkers werkzaam in alle gevangenissen van Vlaanderen en Brussel. In dit artikel neem ik de lezer mee in het ontstaan van het 0800-nummer binnen JWW naar aanleiding van de coronapandemie. Vervolgens sta ik even stil bij hoe we dit in Oost-Vlaanderen vorm hebben gegeven. Deze manier van werken kadert in het verhaal van 'blended hulpverlening' binnen de CAW's. Vervolgens geef ik wat cijfergegevens mee voor Vlaanderen en Brussel, om dan in te zoomen op Oost-Vlaanderen. Eindigen doe ik met het binnenbrengen van een toekomstperspectief.

De opstart van het 0800-nummer

Begin maart 2020 is de coronapandemie in België losgebarsten. Aanvankelijk zorgde dit voor heel wat onduidelijkheid en ongerustheid over de manier waarop we onze hulpverlening zouden voortzetten. Elke dag wijzigde de communicatie die we hierover ontvingen. Midden maart 2020 kwam de melding van het Agentschap Zorg en Gezondheid dat alle face-to-face contacten met cliënten werden opgeschort. Als JWW dienden, ook wij, deze richtlijn strikt op te volgen.

Werken met gedetineerden en hun context stelde ons in dit kader voor bijkomende uitdagingen: onze cliënten zitten in de gevangenis waardoor ze beperkt zijn in hun communicatiemiddelen. Alternatieve manieren om met hun hulpverlener in contact te komen, zijn voor onze cliënten niet beschikbaar. Denk daarbij aan telefonie (zeer beperkt), chathulpverlening, ondersteuning via mail, systemen van videoconference, facetime, WhatsApp, ...² Briefwisseling is op dat moment het enige medium dat voorhanden blijft. Trajectbegeleiders en organisatieondersteuners

spraken een beurtrol af om naar de gevangenis te gaan, onder meer om 'interne' post van gedetineerden op te halen. Ter plaatse vond een eerste screening plaats van de post. Waar mogelijk werd meteen een antwoord geformuleerd. Al snel kwamen er ook hierover instructies. Zo werd bijvoorbeeld gevraagd om inkomende post gedurende 24 uur onaangeroerd te laten in een geventileerd lokaal. Een domper op onze werkwijze, want die brieven vormden bij de aanvang van de coronapandemie de enige manier om snel en efficiënt contact te houden met gedetineerden.

Ongeacht de pandemie dient de toegang tot een integraal en kwaliteitsvol hulp- en dienstverleningsaanbod voor alle gedetineerden en hun sociale omgeving te worden gewaarborgd. Vanuit deze visie heeft de sector het initiatief genomen om te onderzoeken of aan het algemene nummer 0800 13 500 extra postcodes konden worden toegevoegd, zodat elk JWW-team telefonisch bereikbaar zou zijn voor gedetineerden. Dit bleek niet mogelijk waarna een nieuw nummer werd gecreëerd: 0800 90 109. Zo was het mogelijk dat elke gedetineerde, sinds 20 maart 2020, vanuit elke gevangenis in Vlaanderen of Brussel contact kon houden met een persoonlijke trajectbegeleider. Per gevangenis is in een code voorzien die dat nummer doorschakelt naar de permanentie van het desbetreffende JWW-team.

Met deze werkwijze zetten we maximaal in op de verbinding tussen de cliënt en de hulpverlener, want gedetineerden hebben vaak niet de financiële ruimte om te bellen naar betalende nummers. Daarom kozen we voor een gratis nummer, waarbij het CAW de kostprijs van het telefoongesprek betaalt. Zo kunnen gedetineerden hun belkrediet behouden voor telefoontjes naar familieleden en vrienden.³

Op 23 maart lopen de eerste telefoontjes binnen. Gedetineerden hebben nood aan contact met onze trajectbegeleiders. De opgelegde coronamaatregelen en de extra barrière tussen mensen in detentie en de buitenwereld, bezorgen gedetineerden en hun directe

1 Tinneke Voets is themaverantwoordelijke daderschap – detentie CAW Oost-Vlaanderen.

2 K. POLFLIET, "Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden in tijden van Corona", *Fatik* 2020, afl. 166, 25-29.

3 Persbericht CAW, *Blijf in uw kot, maar wat als je dat deed? De situatie in gevangenissen in Coronatijden*, 06/04/2020.

Getuigenis

sociale omgeving meer onzekerheid over hun situatie dan voorheen.

We merken veel praktische vragen en bezorgdheden op. Gesprekken gaan onder meer over huisvesting, financiën, collectieve schuldbemiddeling, frustraties rond werk, bezoek, medische opvolging bij gekende gezondheidsproblemen, ... Bovenop is er nog hun bezorgdheid over lopende trajecten en over de reclassering. Het gebrek aan zekerheden over de toekomst en de toegenomen coronamaatregelen bezorgen hen ook stress.

De trajectbegeleiders bieden een luisterend oor. Gedetineerden ervaren dat als een grote hulp: ze willen hun zorgen met iemand kunnen delen, vooral nu bezoek voorlopig niet is toegestaan en dus ook contacten met de buitenwereld erg beperkt zijn geworden. Ze maken zich zorgen om hun familie. En de familieleden maken zich zorgen om hen.⁴

In de eerste week na de opstart zijn er zo minimum 900 oproepen geweest in Vlaanderen en Brussel. De daaropvolgende weken bleef dit aantal aanzienlijk toenemen. Zo ontvingen we in de maand april meer dan 6.500 oproepen van gedetineerden en hun directe sociale omgeving. Ook de daaropvolgende periode komen er maandelijks gemiddeld zo'n 5.000 oproepen toe.

Na een paar maanden is het moment aangebroken om een eerste balans op te maken. De voordelen van het 0800-nummer zijn onbetwistbaar. Zo zijn we erin geslaagd om de toegankelijkheid van onze werking te verhogen, leggen we contact met gedetineerden die gewoonlijk moeilijk bereikbaar zijn of de weg naar onze hulpverlening niet vinden via de reguliere kanalen, werken we meer efficiënt en doelgericht, kunnen cliënten sneller hun vraag stellen en hoeven ze geen wachttijd meer te doorlopen, ... Ook voor onze hulpverleners zijn er zeker voordelen aan deze manier van werken. Ze winnen tijd doordat ze minder verplaatsingen dienen te maken naar de gevangenis en ze hoeven niet te wachten op hun cliënt voor een gesprek. Bovendien past deze werkwijze perfect binnen de visie rond 'blended hulpverlening'.

De keerzijde van de medaille is er zeker ook. Zo was het niet evident om de privacy van gedetineerden te respecteren. Ze moeten vaak bellen terwijl ze met meerdere personen op cel zitten of er zijn onvoldoende telefoons beschikbaar. Daarnaast moesten onze hulpverleners ook andere competenties aanspreken. Een gesprek voeren via de telefoon is namelijk niet hetzelfde als een face-to-face gesprek. Je ziet de gedetineerde niet. Je kan dus niet ingaan

op het non-verbaal gedrag. Als hulpverlener weet je bijvoorbeeld niet wat mogelijke stiltes betekenen. Of je ziet niet dat de gedetineerde tranen in zijn ogen heeft. Je hoort wel dat de gedetineerde emotioneel wordt. Dit zijn maar een paar voorbeelden om aan te geven dat je als hulpverlener veel actiever hierop dient in te spelen. Je dient echt te vragen of het klopt wat je vermoedt of wat je denkt/meent te horen en/of te voelen.

Uit deze analyse blijkt echter dat de voordelen zoveel fors doorwegen dan de nadelen. Daarom werd beslist om het 0800-nummer te behouden, ook na corona.

Wat met het 0800-nummer in Oost-Vlaanderen?

De werking binnen CAW Oost-Vlaanderen kan zeker als een mooi praktijkvoorbeeld worden beschouwd. We hebben sinds de start geopteerd voor een provinciale insteek: alle trajectbegeleiders van de vier Oost-Vlaamse JWW-teams worden ingeschakeld voor het equiperen van de telefoonlijn. Tijdens de lockdown stonden zo dagelijks zes medewerkers klaar (drie in de voormiddag en drie in de namiddag) om gedetineerden verder te helpen. We waren doorlopend bereikbaar tijdens de kantooruren, van maandag 9 uur tot vrijdag om 16 uur. Zodra medewerkers de fysieke gesprekken konden hervatten, zijn we teruggegaan naar vier medewerkers per dag en een bereikbaarheid van maandag tot en met donderdag. Tot op vandaag bieden we dit telefonisch aanbod, in combinatie met fysieke gesprekken, nog steeds aan.

We hebben ervoor gekozen het permanentieschema team-overstijgend in te vullen. Collega's van de verschillende gevangenissen doen samen permanentie. Tussen oproepen door overleggen ze met elkaar voor een optimale afstemming van het werk. Zo leren ze elkaar en elkaars specifieke context en werking beter kennen. Sinds kort werken we met een vast permanentieschema. Elke trajectbegeleider heeft wekelijks één of maximum twee permanentiemomenten.

Gedetineerden bellen ons nog steeds dagelijks op. Ze krijgen meteen iemand aan de lijn. Heeft de gedetineerde voordien al een trajectbegeleider gesproken in de gevangenis? Dan wordt er geschakeld naar die collega. Wanneer doorverbinden niet lukt, wordt er op zijn minst naar de vraag geluisterd en, indien mogelijk, meteen een antwoord geboden. Veel trajectbegeleiders maken met hun cliënten telefonisch afspraken. Cliënten worden de ene keer fysiek gezien in

4 Persbericht CAW, *Blijf in uw kot, maar wat als je dat deed? De situatie in gevangenissen in Coronatijden*, 06/04/2020.

Getuigenis

de gevangenis en de andere keer is er een telefonisch gesprek voorzien. Gedetineerden die voor het eerst een schriftelijke vraag stellen aan JWW, krijgen standaard het bericht dat ze ons via het 0800-nummer kunnen contacteren. Er is vaak een wachttijd voor een fysiek gesprek. Via de telefonische permanentie kunnen eerste dringende vragen alvast worden beantwoord en loopt hun wachttijd niet op.

Vanuit CAW Oost-Vlaanderen kiezen we ervoor om onze trajectbegeleiders aan de telefoon te zetten, ook al zijn we weer maximaal aanwezig in de gevangenis. Het integreren van de telefonische contacten in onze hulpverlening aan gedetineerden past volledig in het verhaal van 'blended hulp' waar we als CAW op willen inzetten. Dit verhaal zal de komende periode nog meer vorm krijgen.

'Blended hulp'? What's in a name?

'Blended hulp' in het CAW is de combinatie van online- en offlinehulpverlening: het combineren van fysieke en digitale 'ingrediënten' zoals face-to-face gesprekken, telefoongesprekken, chatgesprekken, beeldbelgesprekken, mails of andere online tools samengebracht in één hulpverleningstraject. Hulpverlener en cliënt maken samen hun 'recept' op maat, binnen de mogelijkheden van de werking.⁵

'Blended' werken in een gevangeniscontext beperkt zich momenteel tot het inzetten van face-to-face gesprekken, telefoongesprekken, beeldbelgesprekken via Webex en briefwisseling. In het streven naar het normaliseren van detentie en het goed voorbereiden van een reclassering zien we het als een verplichting om ons aanbod te reorganiseren naargelang de huidige en de nieuwe evoluties in de bredere samenleving. We kunnen slechts voldoen aan noden en behoeften als de omstandigheden beter geoptimaliseerd zijn.

Het inzetten van telefonie op meerdere momenten in de hulpverlening vormt binnen trajectbegeleiding een enorme meerwaarde. Dit geeft een grotere bereikbaarheid en beschikbaarheid, verhoogt de kansen tot meer blended hulpverlening en biedt de mogelijkheid om het werk efficiënter te organiseren. We kiezen er daarom voor om telefonie in te zetten op verschillende momenten in ons traject met gedetineerden. Onderstaande opdeling houdt rekening met de organisatie van de CAW-hulpverlening in het JWW en de andere werkvormen van het CAW. Het inhoudelijk opdelen van het hulpverleningsproces

in verschillende fases maakt duidelijk op welk moment het inzetten van een bepaald communicatiemedium meer of minder wenselijk is.

De aanmelding is het eerste contact van de cliënt waarbij die zich wendt tot het CAW en een vraag formuleert. Als het gaat om een aanmelding waarbij je een korte vraagverheldering kan combineren met een onmiddellijk antwoord, dan spreken wij over een eenmalig onthaalcontact. Als dit niet het geval is, wordt er een afspraak gemaakt voor een (eerste) onthaalgesprek. In de praktijk gebeurt dit in de gevangeniscontext meestal met een (digitaal) rapportbriefje. Deze aanmelding kan ook telefonisch.

Onthaalgesprekken delen we op in éénmalige gesprekken, de opstart van een traject en gesprekken als onderdeel van een onthaaltraject. Eenmalige onthaalcontacten kunnen afhankelijk van de vraag telefonisch dan wel in een fysiek gesprek worden opgenomen. Zo is het bijvoorbeeld perfect mogelijk om gedetineerden telefonisch info te geven over procedures rond het toelaten van kleding in een gevangenis. Zaken zoals een moeilijk begrijpbare brief door de jeugdrechtsbank, worden het best fysiek toegelicht.

Voor de opstart van een onthaal- of begeleidingstraject is een fysieke vraagverduidelijking aangewezen. Gezien het vervolg een engagement van de trajectbegeleider vraagt, én van de gedetineerde, is het goed dit uit te klaren en elkaar te horen in een direct fysiek contact.

Zodra afspraken rond het vervolg van het onthaal- of begeleidingstraject gemaakt zijn, kunnen de volgende contacten opnieuw blended verlopen. Fysieke gesprekken kunnen afgewisseld worden met telefonische en tussendoor kan er ook gecommuniceerd worden via (digitale) rapportbriefjes. Andere media die in het kader van blended hulpverlening in de buitenwereld kunnen worden ingezet, zijn voorlopig niet (steeds) mogelijk in de gevangeniscontext. Zaken zoals beeldbellen en WhatsAppen vragen om de beschikbaarheid van laptops en smartphones of andere toestellen voor gedetineerden, die vooralsnog niet toegelaten zijn.⁶

Enkele cijfergegevens voor Vlaanderen en Brussel

In 2020 werden 41.600 (verbonden en verbroken) oproepen geregistreerd in heel Vlaanderen en Brussel. Voor 2021 zijn er dat tot nu toe 31.332. We stellen vast dat gedetineerden ook na de kantooruren en in het

5 Subwerkgroep blended hulp en werkgroep online hulp, *Sectorale kadertekst online hulp. Ontwerpfase*, interne bron, 04/02/2021.

6 Sectorale werkgroep JWW, *Blended hulp*, interne bron, september 2021.

Getuigenis

weekend bellen. Dit heeft mogelijks te maken met het feit dat de communicatie over de bereikbaarheid van het 0800-nummer niet steeds snel werd opgepikt door gedetineerden.

Onderstaand een overzicht van het aantal 'verbonden' oproepen per CAW. Kwartaal 4 is nog lopende tot op vandaag, vandaar de lagere cijfers (d.d. 6.10.2021) in de

voorlaatste kolom.

De grote verschillen in elk CAW zijn onder meer te wijten aan het aantal dagen waarop het 0800-nummer beschikbaar was en het aantal medewerkers dat de permanentie opvolgde. Hoe groter de personeelsequipe binnen JWW, hoe meer mogelijkheden er zijn om de telefonische permanentie te organiseren.

Tabel 1: Aantal verbonden oproepen per CAW

Kwartaal	2020					2021				
	1	2	3	4	TOT.	1	2	3	4	TOT.
Antwerpen	80	2.585	4.009	3.773	10.447	3.012	2.705	2.114	41	7.872
Brugge	41	655	458	519	1.673	403	564	311	2	1.280
Brussel	2	69	60	213	344	253	301	248	5	807
Oost-Brabant	78	1.259	335	398	2.070	260	231	433	0	924
C-West-Vlaanderen	2	71	58	112	243	58	65	85	0	208
De Kempen	94	3.253	1.788	2.142	7.277	2.188	2.737	2.369	25	7.319
Hasselt	40	1.988	431	890	3.349	1.221	1.126	309	3	2.659
Mechelen	25	208	144	211	588	0	0	13	1	14
Oost-Vlaanderen	410	5.053	2.307	3.082	10.852	2.250	2.908	1.879	16	7.053
Ruislede	7	109	1	1	118	0	0	1	0	1
Z-West-Vlaanderen	3	49	44	159	255	81	59	25	0	165
Totaal	782	15.299	9.635	11.500	37.216	9.726	10.696	7.787	93	28.302

Naast bovenstaande aspecten is ook de totale bevolking van de gevangnissen een belangrijk element (zie tabel 2). Zo zijn er in CAW Oost-Vlaanderen en CAW De Kempen een viertal gevangnissen in elk van hun werkingsgebieden waardoor ze ook meer oproepen ontvangen dan andere CAW's.

Het hoog aantal oproepen bij CAW Antwerpen kan worden toegeschreven aan de lokale JWW-werking, die tijdens de eerste coronagolven elke gedetineerde telefonisch heeft onthaald en daarna de contacten telefonisch blijft onderhouden.

Tabel 2: Gemiddelde dagelijkse bevolking per CAW

CAW	Gemiddelde dagelijkse bevolking (N)	Gemiddelde dagelijkse bevolking (%)
CAW Antwerpen	642,7	10,7%
CAW Brussel	1.096,2	18,2%
CAW CW ZW Vlaanderen	116,6	1,9%
CAW De Kempen	1.131,8	18,8%
CAW Limburg	543,2	9,0%
CAW Mechelen	119,4	2,0%
CAW NW Vlaanderen	780,1	13,0%
CAW O Vlaanderen	1.094,2	18,2%
CAW Oost-Brabant	489,0	8,1%
Totaal	6.013,2	100,0%

Getuigenis

Enkele cijfergegevens voor Oost-Vlaanderen

In CAW Oost-Vlaanderen werd aan medewerkers gevraagd om extra info te registreren. Het gaat dan over de aard van de beller die wordt genoteerd, het aantal oproepen per gevangenis (Beveren, Dendermonde, Gent of Oudenaarde) en ook hoe het gesprek is afgehandeld. Onder afhandeling noteren we o.a. het volgende: cliënt is geholpen, cliënt belt later terug, er is doorgeschakeld naar de trajectbegeleider van de cliënt, ... Hieronder wordt de informatie vanuit de eigen registratie uitgebreider toegelicht.

Tabel 3: Aantal oproepen, naar aard van de beller (CAW Oost-Vlaanderen)

Jaar	Gedetineerde	DSO	Andere
2020	7.991	125	456
2021	4.063	56	206
Totaal	12.054	181	662

In tabel 4 wordt het aantal oproepen per gevangenis gedurende de voorbije periode weergegeven. De meeste oproepen komen uit de gevangenissen van Beveren en Gent. Daar zitten verhoudingsgewijs meer gedetineerden dan in Dendermonde en Oudenaarde. Bovendien zit een meerderheid van de gedetineerden in Beveren alleen op cel, waardoor de nood aan contact daar hoger is dan elders. Daarnaast is de drempel om contact te nemen ook veel lager aangezien de gedetineerden meer privacy hebben. We zien ook een aantal oproepen waarbij er 'geen' gevangenis werd genoteerd. Dit betekent dat de personen die belden niet in de gevangenis verbleven, bijvoorbeeld omdat het om iemand uit de directe sociale omgeving gaat. Het kan in deze ook gaan om iemand van een dienst (bv. de sociale dienst van de jeugdrechtsbank) die dit nummer gebruikt om een

Tabel 4: Aantal oproepen per gevangenis (2020)

Jaar	Beveren	Dendermonde	Gent	Oudenaarde	Geen
2020	3.128	1.318	2.995	827	315
Maart	186	66	178	84	8
April	721	319	645	17	37
Mei	562	180	537	148	38
Juni	358	245	422	116	55
Juli	151	114	263	51	29
Augustus	163	62	121	50	23
September	164	51	132	27	23
Oktober	243	97	208	29	26
November	361	92	287	54	47
December	219	92	202	93	29

Het 0800-nummer is er voor al onze cliënten, zijnde gedetineerden en hun directe sociale omgeving (DSO). Op basis van tabel 3 stellen we vast dat de DSO nog steeds niet de weg heeft gevonden naar ons gratis nummer, omdat dit niet actief werd gepromoot. In september 2021 werd dit nummer expliciet opgenomen in de sociale kaart van Oost-Vlaanderen, waarna er toen wél breder over werd gecommuniceerd. Bij 'andere' staan de oproepen van externe diensten, collega's, ... die ons proberen te bereiken. Aan hen laten we weten dat dit nummer er enkel is voor onze cliënten. We geven hun dan ook een ander telefoonnummer door waarop we te bereiken zijn.

trajectbegeleider te kunnen bereiken. In de zomer van 2020 zien we een terugval in het aantal oproepen. We zijn vanaf dan weer meer fysiek aanwezig in de gevangenis. Daarnaast hebben we de bereikbaarheidsperiode van het 0800-nummer teruggeschroefd, want door de verlofplanning bleek het niet meer haalbaar om op weekdays permanent bereikbaar te zijn. Vanaf september nam onze bereikbaarheid opnieuw toe, waardoor het aantal oproepen weer steeg. Opvallend: in april en mei 2021 werden meer oproepen geregistreerd vanuit de gevangenissen van Dendermonde en Gent. Die gevangenissen zijn toen tijdelijk volledig in lockdown gegaan. Daardoor konden onze medewerkers niet of beperkt een bezoek brengen aan de gevangenis, waardoor gedetineerden opnieuw werden toegeleid naar het 0800-nummer.

Getuigenis

Tabel 4: Aantal oproepen per gevangenis (2021)

Jaar	Beveren	Dendermonde	Gent	Oudenaarde	Geen
2021	1.980	621	1.404	131	189
Januari	279	68	146	12	33
Februari	304	62	194	10	31
Maart	262	76	192	21	17
April	267	132	221	25	40
Mei	259	125	281	18	44
Juni	277	87	178	21	16
Juli	112	41	60	10	5
Augustus	150	19	86	11	3
September	70	11	46	3	0
Tot. 2020 & 2021	5.108	1.939	4.399	958	504

In het afhandelen van de oproepen (zie tabel 5) stellen we vast dat in 57% van de telefoontjes de cliënten effectief worden geholpen. 29% heeft onmiddellijk zijn trajectbegeleider of een collega aan de lijn waar men zijn vraag kan stellen. De andere 28% wordt onmiddellijk doorgeschakeld naar zijn trajectbegeleider of iemand van dat team. Trajectbegeleiders maken meer systematisch een afspraak met hun cliënten om te bellen op het moment dat zij van permanentie zijn. Zo weet de cliënt dat hij direct zijn hulpverlener aan de lijn heeft.

In één op vijf van de situaties belt de cliënt later terug om te kunnen spreken met een trajectbegeleider. We stellen ook vast dat in 8% van de oproepen de doorschakeling niet lukt. Dat is te wijten aan de manier waarop oproepen toekomen en worden behandeld. Zo werkten we binnen CAW Oost-Vlaanderen met Skype en momenteel met 3CX. Beide systemen vragen om een stabiele internetverbinding en dat is niet altijd evident. We blijven dit signaleren aan de ICT-dienst van ons CAW en optimaliseren de systemen waar mogelijk.

Tabel 5: Afhandeling van de oproepen

Afhandeling	Oproepen (N)	Oproepen (%)
Cliënt geholpen	3.699	28,66%
Doorgeschakeld	4.063	26,72%
Cliënt belt later terug	2.653	20,55%
Trajectbegeleider niet beschikbaar	1.351	10,47%
Doorschakeling mislukt	953	7,38%
Storing op de lijn	227	1,76%
Externe dienst	166	1,29%
Andere	144	1,12%
Nieuwe cliënt/hulpvraag	78	0,60%
Cliënt ingehaakt	75	0,58%
Consult extern	64	0,50%
Consult intern	39	0,30%
Cliënt niet beschikbaar	10	0,08%
Totaal	12.908	100,00%

Toekomst

Als we het telefonisch aanbod verder willen optimaliseren, dan dienen een aantal CAW's extra in te zetten op de digitalisering van hun telefonie. Alleen dan kan het 0800-nummer ten volle renderen. Als sector dienen we ook werk te maken van een vorming. Telefonische hulpverlening vraagt andere competenties van onze hulpverleners dan wat ze voorheen gewend waren. Deze vaardigheden willen we aanleren of aanscherpen met een methodisch- of afsprakenkader over het omgaan met diverse situaties.

Iedere gevangenis kent andere omstandigheden en regels. Het verschil in deze diverse regimes daagt ons uit om ons aanbod telkens anders in te zetten. Op een vleugel met gedetineerden die een verstandelijke beperking hebben, kan het meer aangewezen zijn om ter plaatse het contact aan te gaan met die gedetineerden. Het contact met gedetineerden op een 'sterkere' vleugel kan dan eerder wel blended worden opgevangen. Voor gedetineerden die verblijven op een monocel is het makkelijker om hun privacy te waarborgen in een telefoongesprek. Dit maakt het evidentier als gedetineerde om gebruik te maken van

het 0800-nummer. Ook voor gedetineerden die niet verblijven op een monocel willen we deze privacy gegarandeerd zien. We bekijken of het gebruik van Prisoncloud en/of Sittool⁷ als digitaal alternatief een mogelijkheid biedt om de privacy te vergroten op een gedeelde cel.

Lokale verschillen zorgen ervoor dat er een verschil in tempo kan optreden in het toepassen of implementeren van blended hulpverlening. We willen deze lokale verschillen zichtbaar maken. Nieuwe praktijken en verschillen kunnen inspirerend werken. Het lijkt ons, gekoppeld aan dit verhaal, dan ook belangrijk om de digitale wereld binnen de gevangenis te brengen met het oog op de ontwikkeling van digitale vaardigheden. We volgen als sector deze evoluties op en bekijken welke opportuniteiten er zijn. Om nabije en efficiënte hulpverlening beter mogelijk te maken zou telefonisch en digitaal contact met de gedetineerde, op initiatief van de hulpverlener, mogelijk moeten zijn. Op deze manier kan de wederzijdse betrokkenheid van hulpverlener op de cliënt gelijkgestemd worden zoals in de vrije samenleving.⁸

7 Prison Cloud is een beveiligd online dienstenplatform dat de gedetineerden de kans geeft om een aantal handelingen van op cel uit te voeren, o.a. het schrijven van een digitaal rapportbriefje. Sittool is een beveiligde omgeving die kan gebruikt worden om te chatten.

8 Sectorale werkgroep JWW, *Blended hulp*, interne bron, september 2021.

Recht op onderwijs in de gevangenis

Jana Robberechts¹

In 2020 trokken zes gedetineerden naar de burgerlijke rechtbank van Leuven om hun recht op onderwijs te laten gelden door de toegang tot bepaalde platformen te bekomen. Concreet vragen zij toegang tot de platformen Toledo van de KU Leuven en 'YouLearn' van de Open Universiteit in Nederland, wat impliciet een beperkte toegang tot het internet betekent. Toledo heeft bijvoorbeeld als hoofddoel lessen te volgen, examens af te leggen, het formuleren van vragen of opmerkingen via een chat, voorziet fora waar digitale interactie mogelijk is met lesgevers en medestudenten en een afzonderlijke e-mailtoepassing met de mogelijkheid om e-mails te versturen. Het is de eerste keer dat dergelijke vraag voor een Belgische rechtbank komt.

Op 18 mei 2021 werd het principiële debat gevoerd waarbij de eisers via hun raadsman verschillende (inter)nationale regelgeving en richtlijnen aanwendden om hun vraag te versterken.² Op de zitting werd ook verwezen naar andere uitspraken van het Europees Hof die betrekking hebben op de (beperkte) toegang tot het internet, dat eerder dit jaar door het Hof werd bevestigd in een recente zaak tegen Turkije.³ De verwerende partij, met name de Belgische Staat, is van mening dat uit geen van de aangehaalde rechtsgronden een subjectief recht op onderwijs via internet in de gevangenis kan worden afgeleid. De voornoemde rechten kunnen volgens de verweerder onderworpen worden aan beperkingen zoals bijvoorbeeld het bewaken van de openbare veiligheid. Bovendien stelt de Belgische Staat dat deze beperkingen deel zouden uitmaken van de "vrijheidsbenemende maatregelen die erop gericht zijn om een gevangenisstraf ook daadwerkelijk een straf te laten zijn".⁴ De verweerder benadrukt eveneens de discretionaire beoordelingsmarge om een eigen beleid te voeren inzake onderwijs en digitalisering in de gevangenis. Artikel 65 van de Basiswet wordt aangevoerd om aan te geven dat elk telecommunicatiemiddel expliciet moet worden

toegelaten krachtens de wet of ter beschikking gesteld door de penitentiaire administratie. De rechtbank is echter niet dezelfde mening toegedaan als de verweerder wat de beperking van informatiemogelijkheden en het onderwijsaanbod betreft en benadrukt dat het ontzeggen van fundamentele rechten uit het EVRM, met uitzondering van het recht op vrijheid, geen deel mag uitmaken van de vrijheidsstraf. De rechtbank erkent dat deze rechten geen absoluut karakter hebben en beperkt mogen worden door bijvoorbeeld veiligheidsoverwegingen. Echter mag artikel 65 van de Basiswet geen obstakel vormen voor het miskennen van deze rechten, maar dient de Belgische Staat de nodige maatregelen te treffen zodat de beperkingen proportioneel zijn aan hun doel. In het vonnis geeft de burgerlijke rechtbank de eisende partij dus gelijk. In eerste aanleg legt de rechtbank de Belgische Staat op om tegen eind januari 2022 een ruimte in de gevangenis van Leuven-Centraal te voorzien om de digitale toegang tot het leerplatform met alle daaraan verbonden functionaliteiten onder toezicht van het personeel mogelijk te maken. Tevens moet de mogelijkheid geboden worden om de lessen en cursusmateriaal op te laden op een informatiedrager die achteraf offline kan worden geraadpleegd. Deze zaak wordt vervolgd in maart 2022 om na te gaan of de kortetermijnoplossing is gerealiseerd. De beslissing van de rechtbank heeft dus positieve gevolgen op korte termijn voor een beperkt aantal gedetineerden. Binnen deze specifieke context biedt de uitspraak van de rechter dus een oplossing, maar hoe zal de Belgische Staat dit aanbod uitbreiden naar alle gevangenisstraf? Tijdens zijn pleidooi gaf de verweerder aan dat er concrete plannen bestaan om tegen het najaar van 2022 een digitaal platform voor gedetineerden, waarbij onder meer zou worden voorzien in een beveiligde internettoegang, te implementeren in de nieuwe gevangenis Haren om daarna verder uit te rollen naar andere gevangenisstraf, waaronder Leuven-Centraal. Dat een rechter zich heeft mogen buigen over deze materie zet de deur op een kier voor het toekomstige en noodzakelijke onderwijsaanbod binnen de gevangenisstraf.

1 Jana Robberechts is doctoraal onderzoeker aan de Vakgroep Criminologie, Vrije Universiteit Brussel.

2 Hun vordering steunt op artikel 13 van het Internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten van 1966, waarin wordt aangegeven dat toegang tot hoger onderwijs mogelijk moet worden gemaakt, artikel 10 van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM) dat het recht op vrije meningsuiting waarborgt en volgens het Europees Hof voor de Rechten van de Mens het recht op informatie omvat, artikel 2 van het eerste protocol bij het EVRM en artikel 24 van de Grondwet, die het recht op onderwijs garanderen, en artikel 76 van de Basiswet betreffende het gevangeniswezen en rechtspositie van de gedetineerden dat de toegang tot vormingsactiviteiten voorziet.

3 EHRM 17 januari 2017, Jankovskis/Litouwen; EHRM 19 januari 2016, Kalda/Estland; EVRM 9 februari 2021, Demir/Turkije.

4 Rb. Leuven 23 november 2021, onuitg.